

Centrum pro výzkum
toxických látek
v prostředí

Doc. RNDr. Petr Anděl, CSc.

Ekotoxikologie terestrického ekosystému

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Inovace tohoto předmětu je spolufinancována Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky

Posuzování vlivů na životní prostředí

Centrum pro výzkum
toxických látek

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdelávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Inovace tohoto předmětu je spolufinancována
Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem
České republiky

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdelávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Inovace tohoto předmětu je spolufinancována Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky

Ekotoxikologie terestrického ekosystému

Centrum pro výzkum
toxických látek
v prostředí

1. **Úvod do ekotoxikologie terestrického ekosystému**
2. Toxikant v terestrickém ekosystému
3. Biosystém ve vztahu k toxikantu
4. Expozice terestrického ekosystému
5. Osud toxikantů v terestrickém ekosystému
6. Účinky toxikantu na úrovni organismu
7. Účinky toxikantů na úrovni populace
8. Účinky toxikantů na úrovni ekosystému – energie, hmota
9. Účinky toxikantů na úrovni ekosystému – řízení, vývoj
10. Metodika ekotoxikologického výzkumu

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

MINAMATA

MINAMATA

chemická
továrna

- záliv Minamata, Japonsko
- továrna na výrobu acetaldehydu
- za období 1932 – 1970 vypuštěno asi 600 tun rtuti

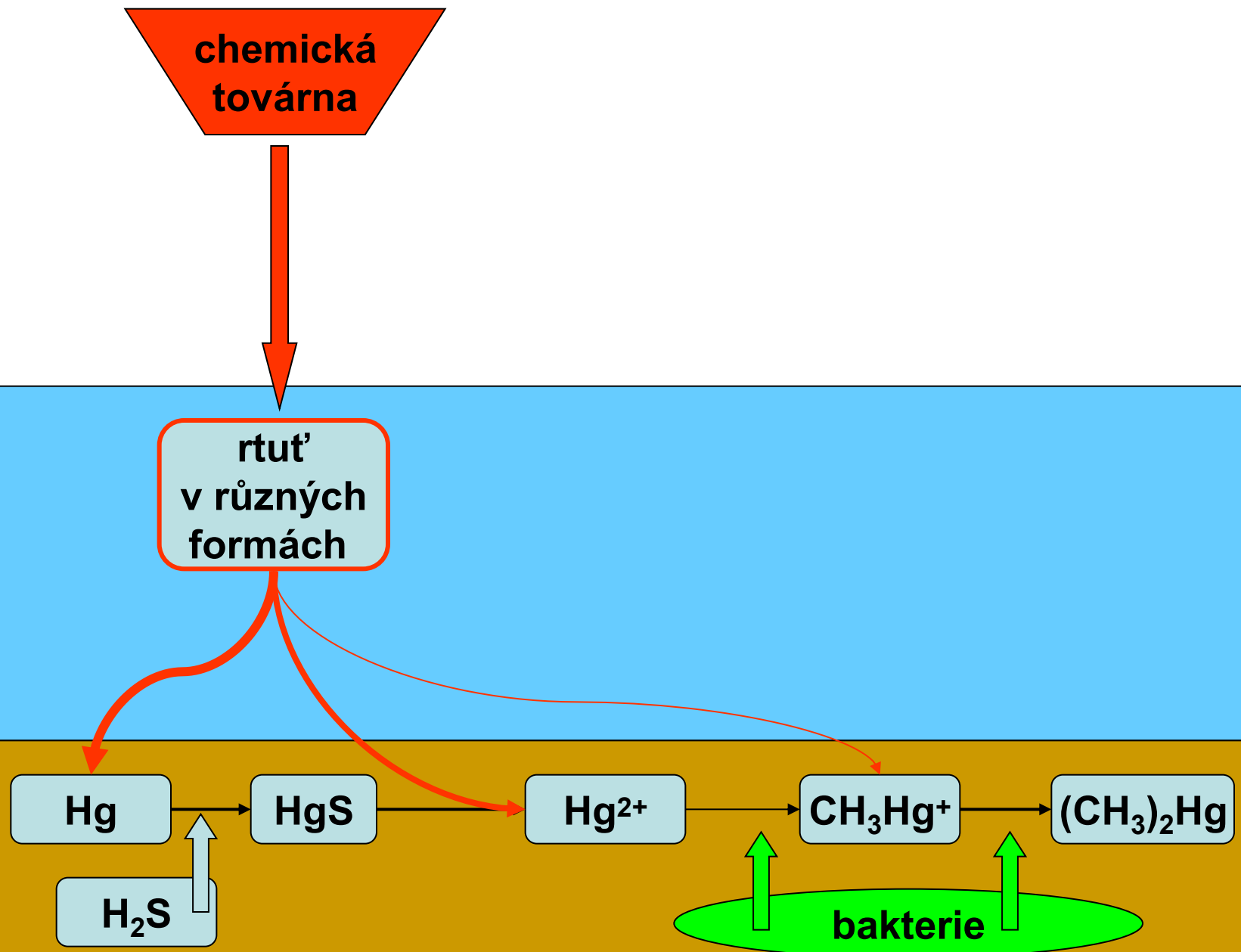
rtuť
v různých
formách

Hg

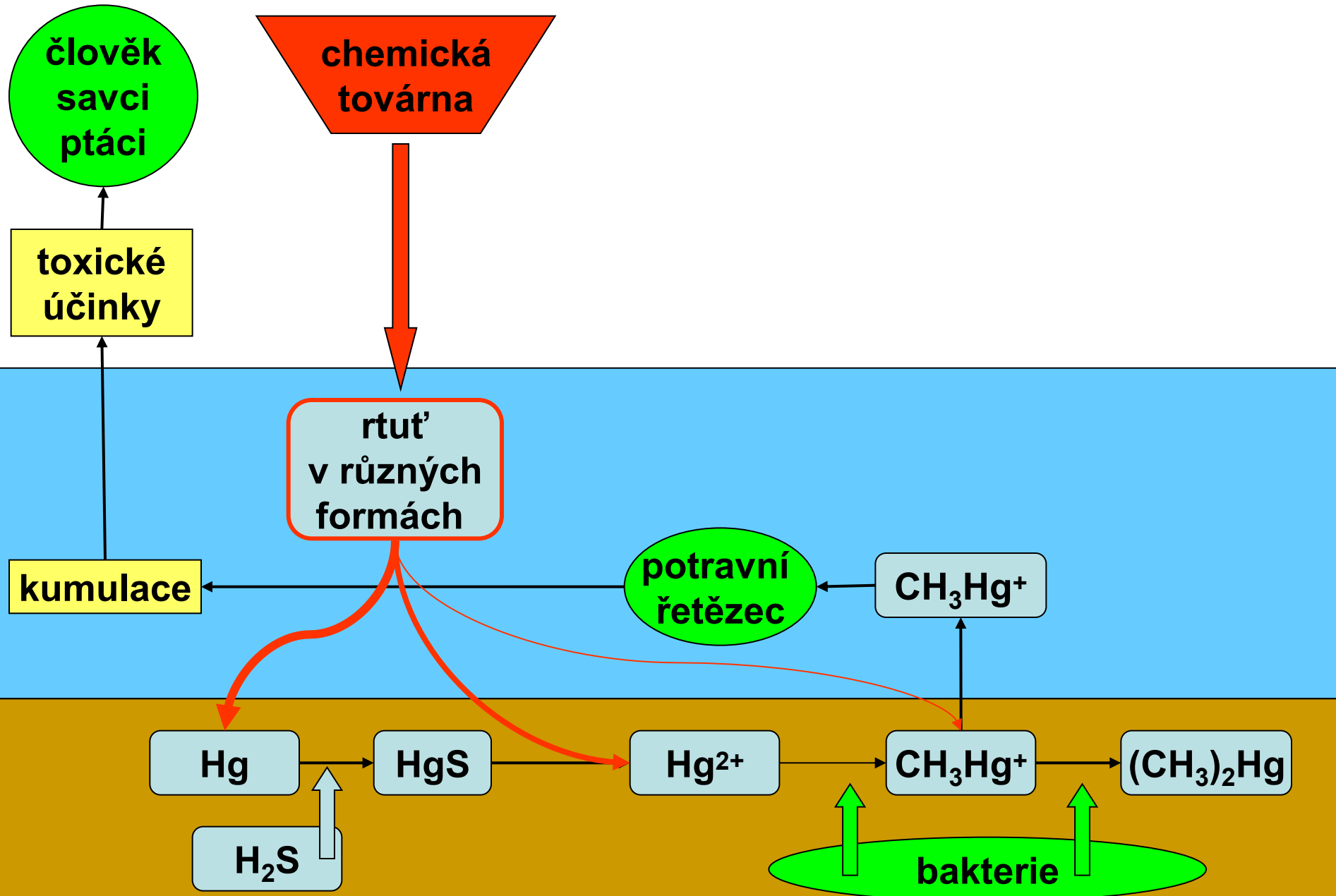
Hg²⁺

CH₃Hg⁺

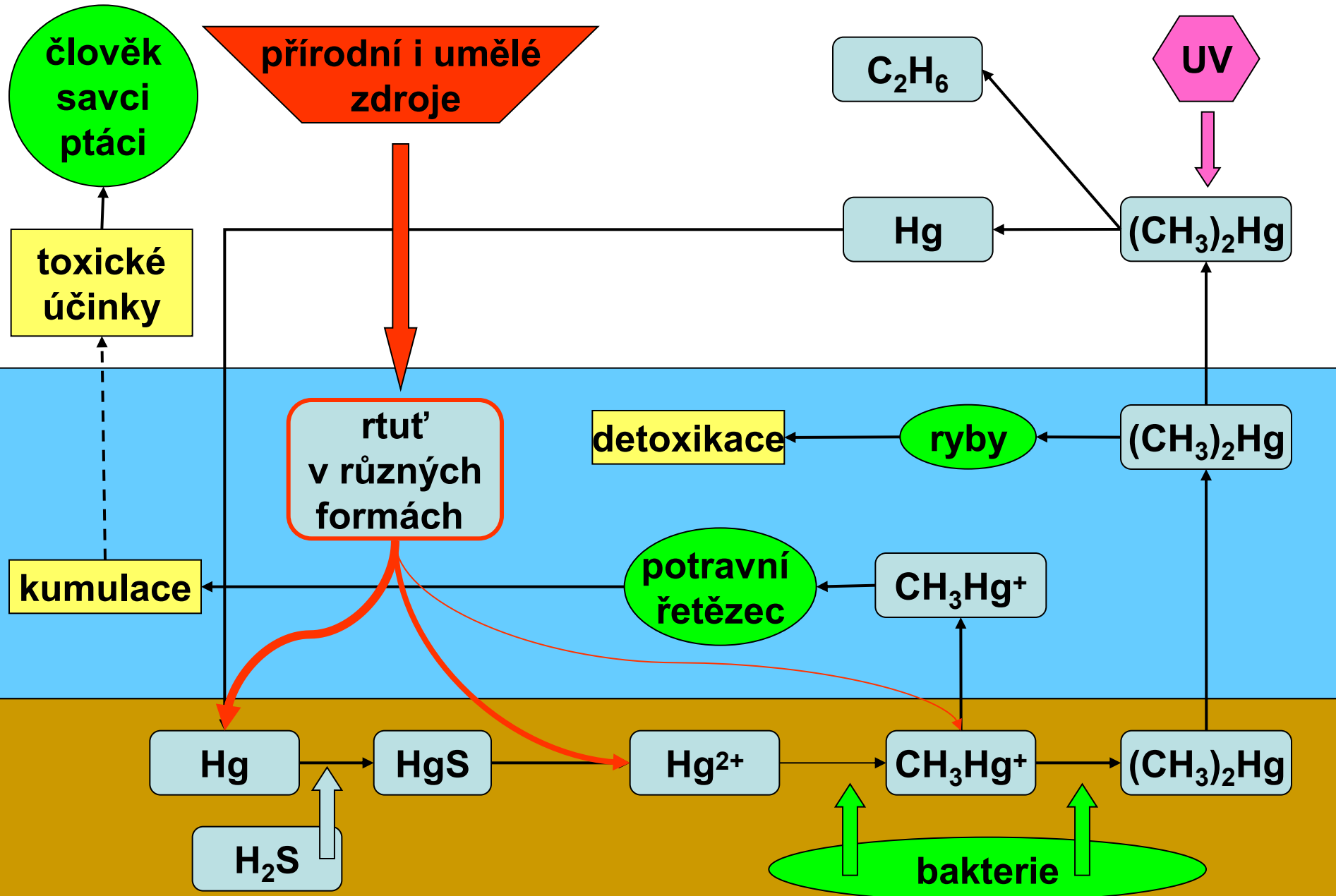
MINAMATA

MINAMATA

KOLOBĚH RTUTI

1. ÚVOD

1.1 VYMEZENÍ OBORU

BIOINDIKACE - DEFINICE

obecná definice

**Bioindikace =
metoda, kdy na základě vlastností biologických
systémů se odhadují vlastnosti prostředí**

BIOINDIKACE - DEFINICE

prostředí formuje živé systémy

faktory prostředí

živé systémy

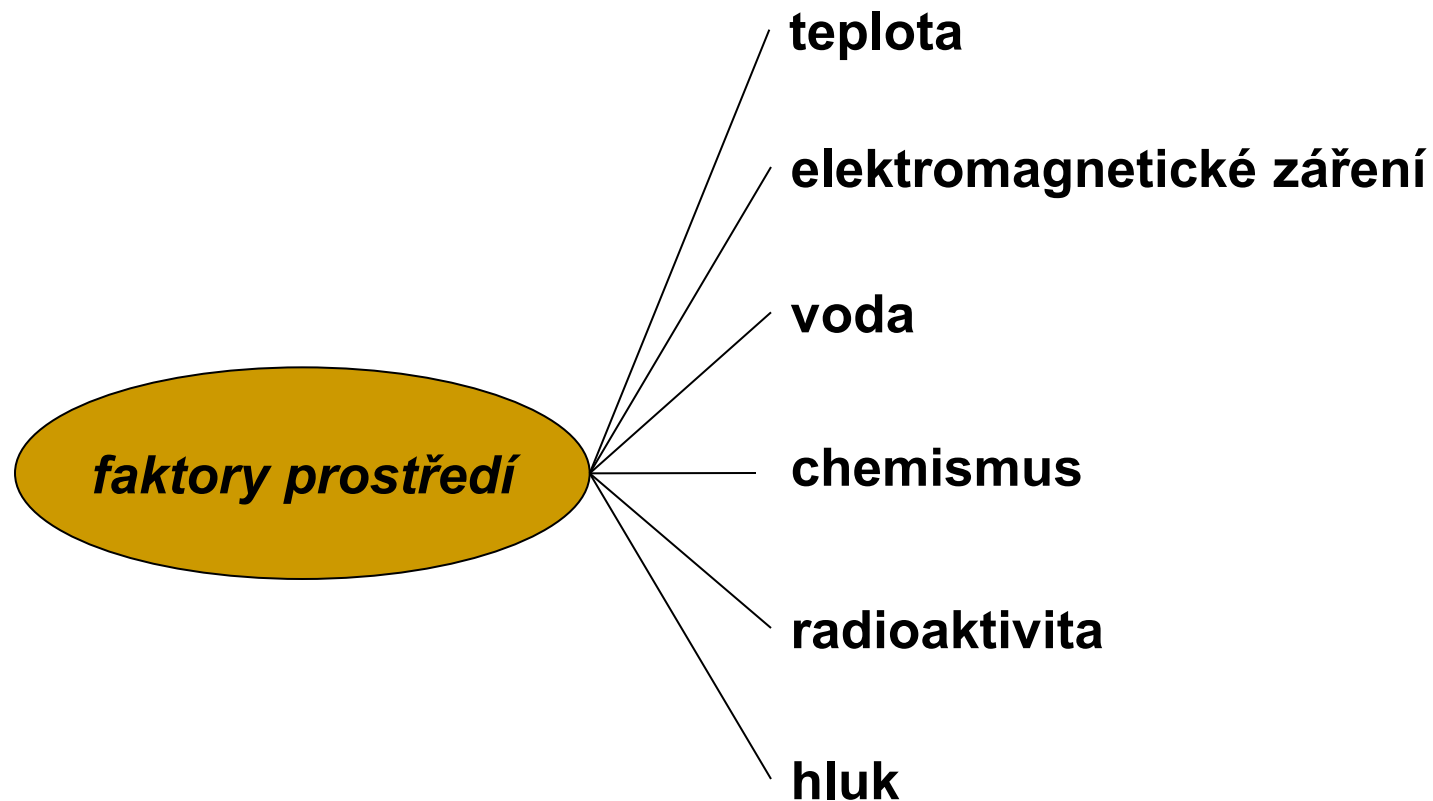
BIOINDIKACE - DEFINICE

prostředí formuje živé systémy

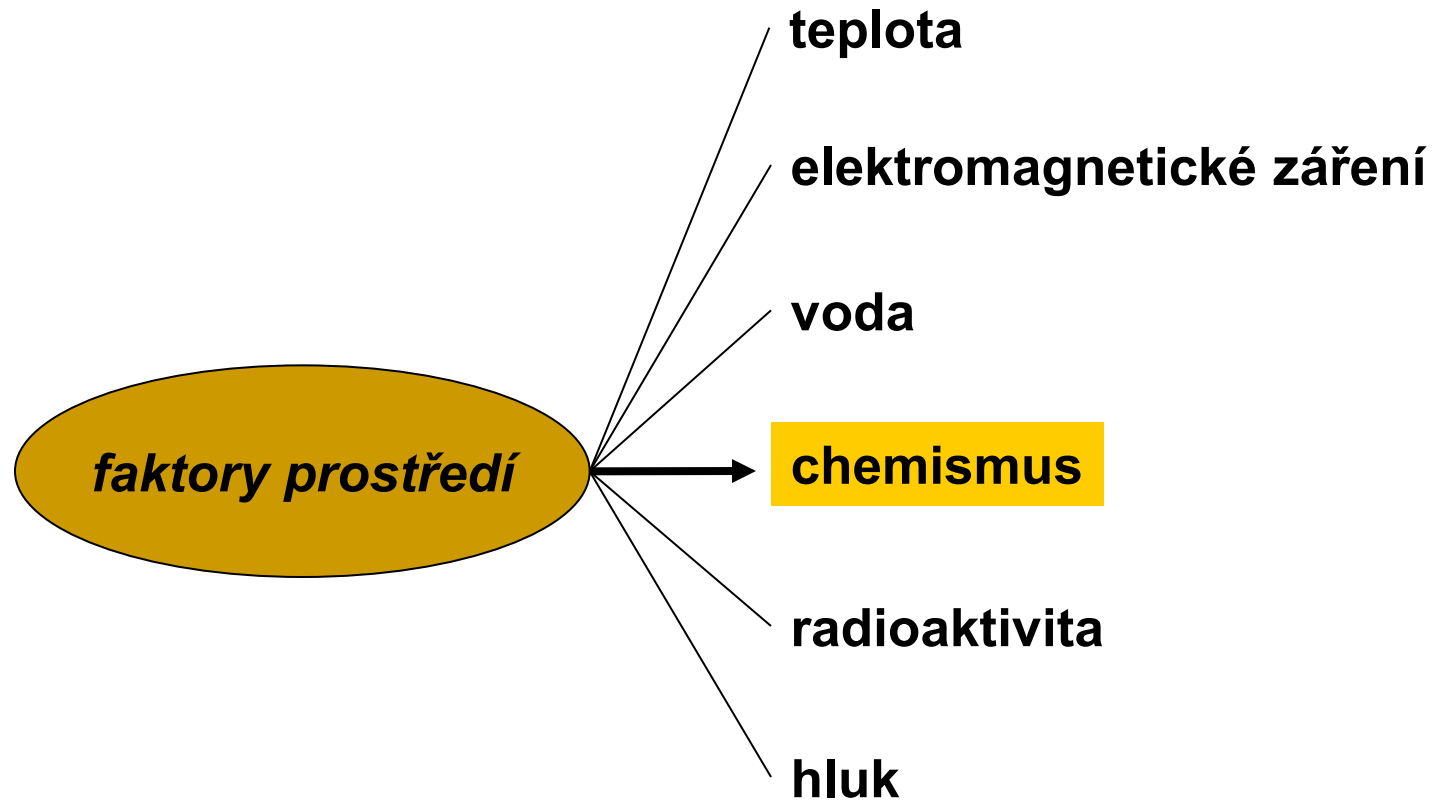

živé systémy poskytují informace o prostředí

BIOINDIKACE - DEFINICE

BIOINDIKACE - DEFINICE

BIOINDIKACE - DEFINICE

zúžená definice

**Bioindikace =
metoda, kdy na základě vlastností biologických
systémů se odhadují chemické vlastnosti
prostředí**

BIOINDIKACE - DEFINICE

zúžená definice

**Bioindikace =
metoda, kdy na základě vlastností biologických
systémů se odhadují chemické vlastnosti
prostředí**

**základním oborem ze kterého se vychází je
ekotoxikologie**

KONTAMINANT X EKOSYSTÉM

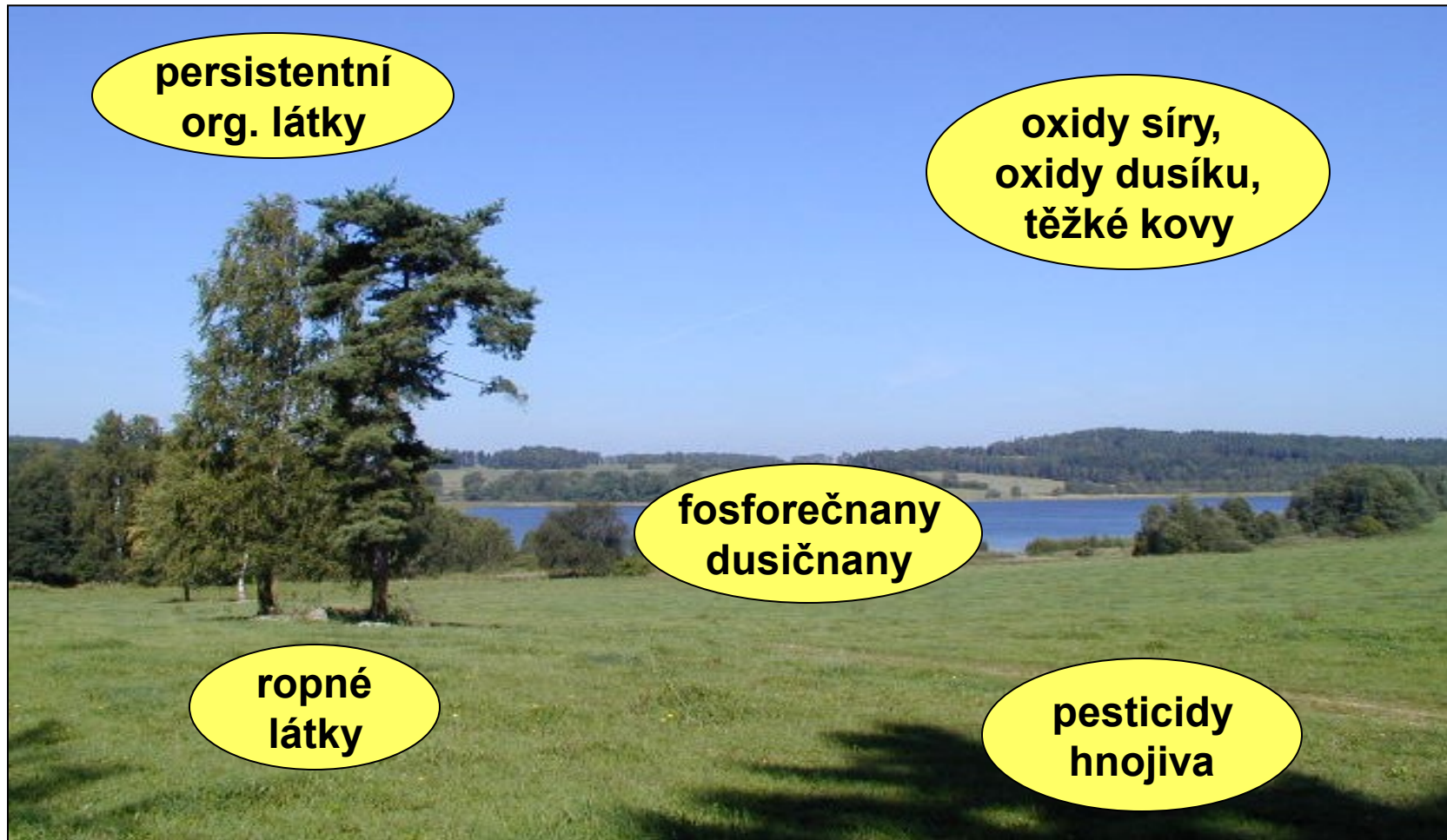
**persistentní
org. látky**

**oxidy síry,
oxidy dusíku,
těžké kovy**

**fosforečnany
dusičnany**

**ropné
látky**

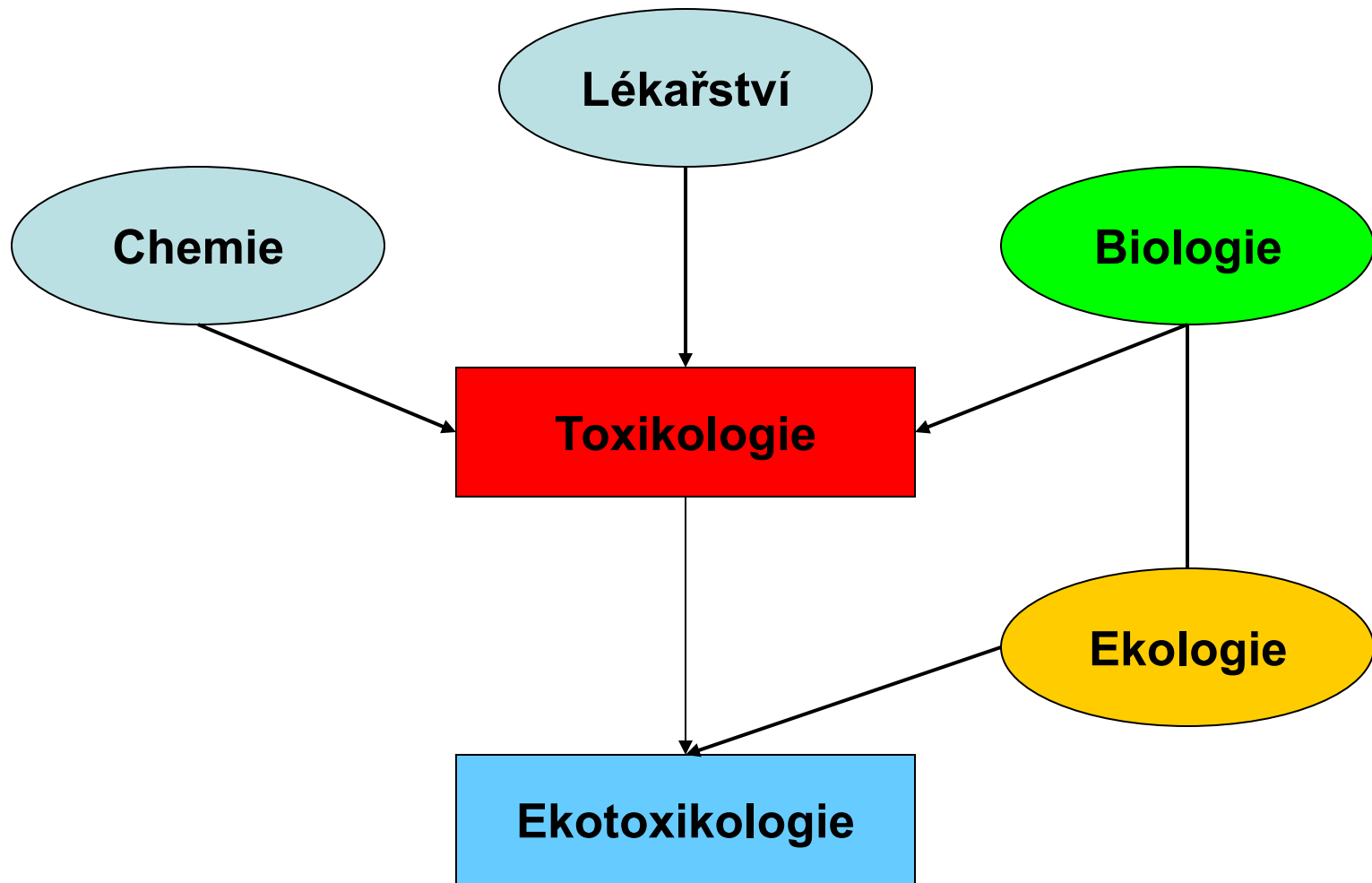
**pesticidy
hnojiva**

EKOTOXIKOLOGIE - DEFINICE

Ekotoxikologie – věda, která se zabývá negativním působením chemických látek na živé systémy

EKOTOXIKOLOGIE – HRANIČNÍ VĚDNÍ OBOR

➤ ekotoxikologie je hraniční obor mezi ekologií a toxikologií

EKOTOXIKOLOGIE - OBORY

Dílčí obory:

- vliv emisí ze spalovacích procesů
- vliv používání pesticidů
- látky ovlivňující ozónovou díru
- látky ovlivňující tepelnou bilanci Země
- nově uváděné chemikálie na trh
- dioxiny
- radionuklidy
- polyaromatické uhlovodíky
- volatilní organické látky
- těžké kovy aj.

ŠÍŘE POJETÍ EKOTOXIKOLOGIE

2 KRAJNÍ PŘÍSTUPY KE STUDIU VZTAHU
TOXIKANT X BIOLOGICKÝ SYSTÉM:

ŠÍŘE POJETÍ EKOTOXIKOLOGIE

2 KRAJNÍ PŘÍSTUPY KE STUDIU VZTAHU KONTAMINANT X BIOLOGICKÝ SYSTÉM:

1 jedovatá
látka

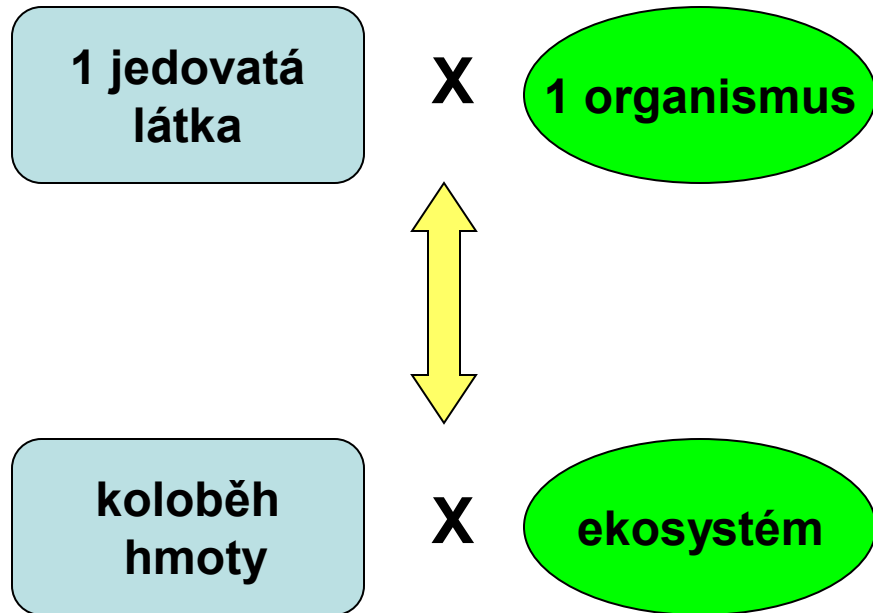
X

1 organismus

- klasická toxikologie
- základ: laboratorní pokusy
- hlavní problém: neodpovídá reálným podmínkám v přírodě

ŠÍŘE POJETÍ EKOTOXIKOLOGIE

2 KRAJNÍ PŘÍSTUPY KE STUDIU VZTAHU KONTAMINANT X BIOLOGICKÝ SYSTÉM:

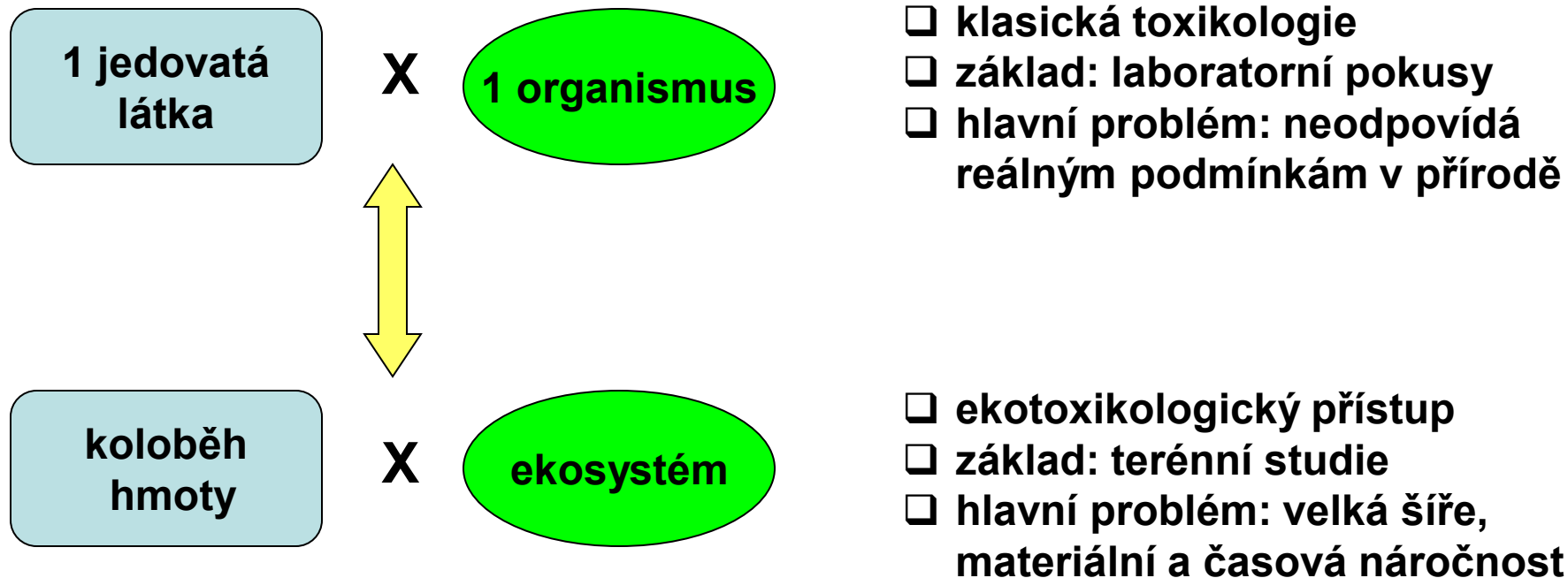
- klasická toxikologie
- základ: laboratorní pokusy
- hlavní problém: neodpovídá reálným podmínkám v přírodě

- ekotoxikologický přístup
- základ: terénní studie
- hlavní problém: velká šíře, materiální a časová náročnost

ŠÍŘE POJETÍ EKOTOXIKOLOGIE

2 KRAJNÍ PŘÍSTUPY KE STUDIU VZTAHU KONTAMINANT X BIOLOGICKÝ SYSTÉM:

- uvedeným studijním přístupům odpovídá i různý rozsah chápání ekotoxikologie: od úzkého na úrovni organismu, až ke komplexnímu ekosystémovému přístupu
- praktické aplikace se nacházejí většinou mezi oběma krajními přístupy

1.2 METODICKÉ SCHÉMA

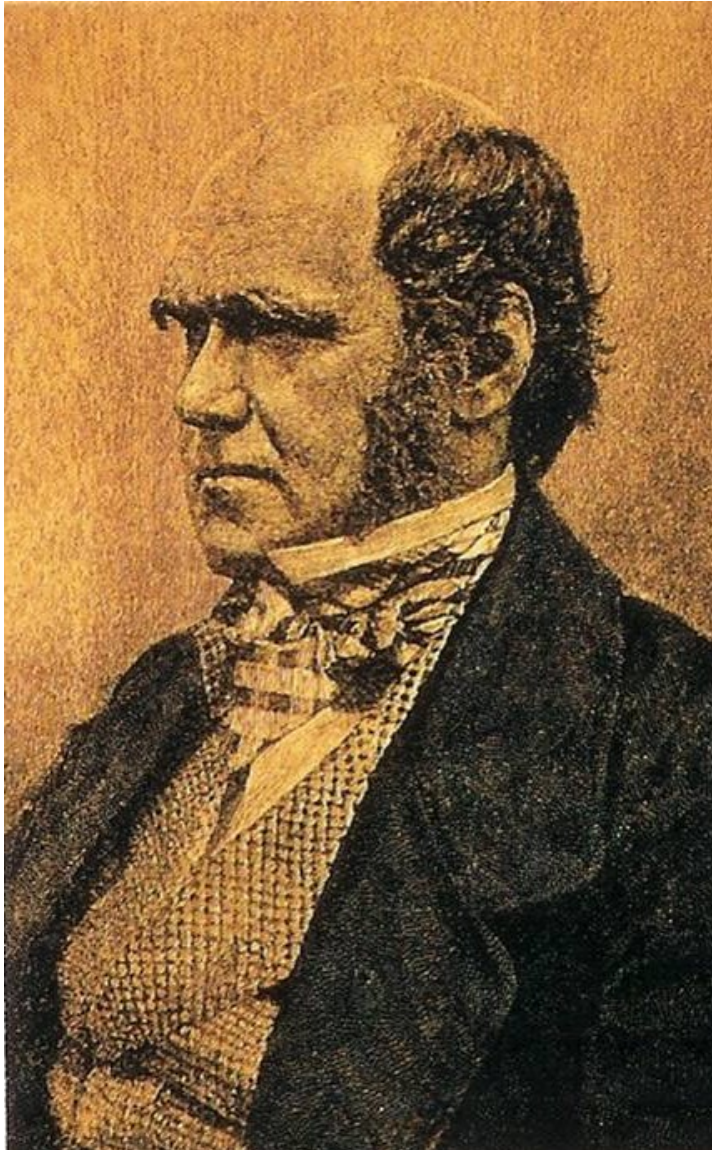
ZÁKLADNÍ METODICKÉ SCHÉMA

4 ZÁKLADNÍ METODICKÉ PŘÍSTUPY:

- systémový přístup
- pravděpodobnostní přístup
- hodnocení expozice a účinku
- evoluční přístup

1.3 SYSTÉMOVÝ PŘÍSTUP

„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

Charles DARWIN
(1809 – 1882)

***„O původu druhů přírodním
výběrem „ (1859)***

„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

jetel

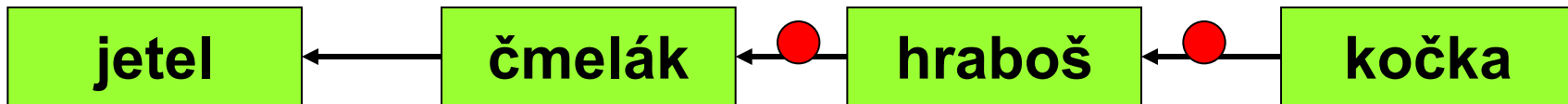
čmelák

„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

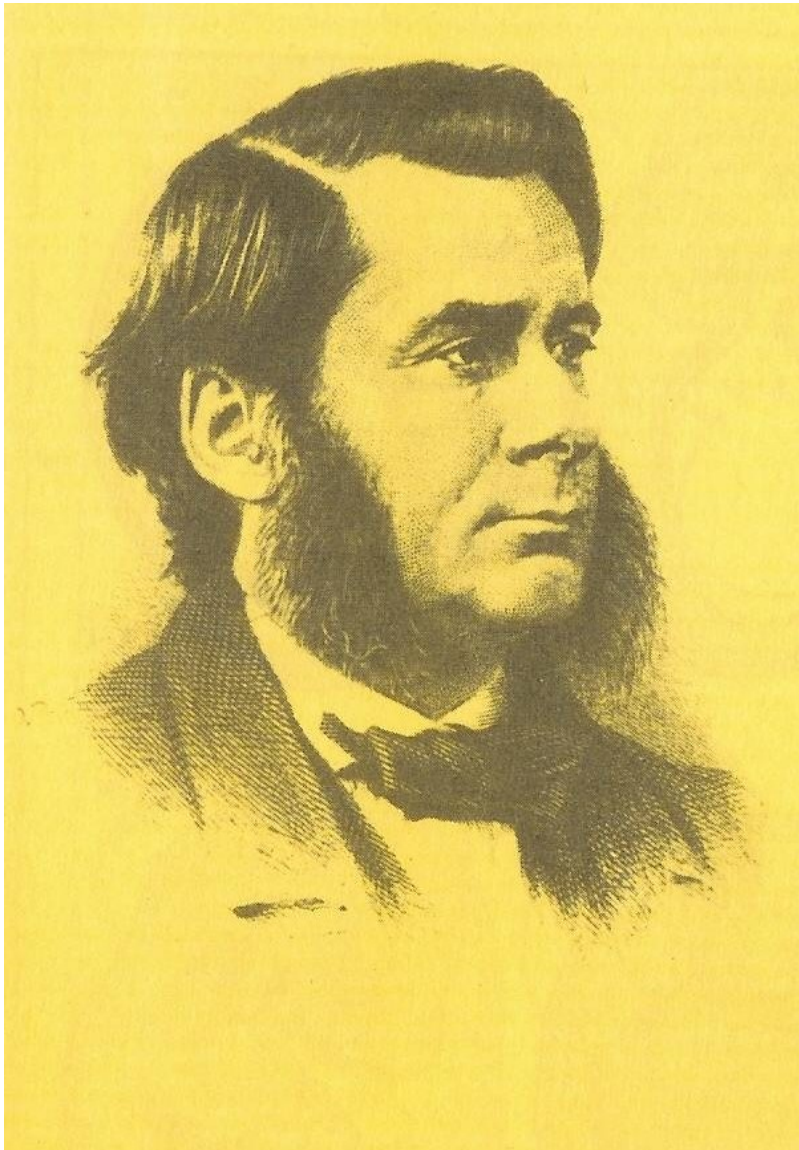

„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

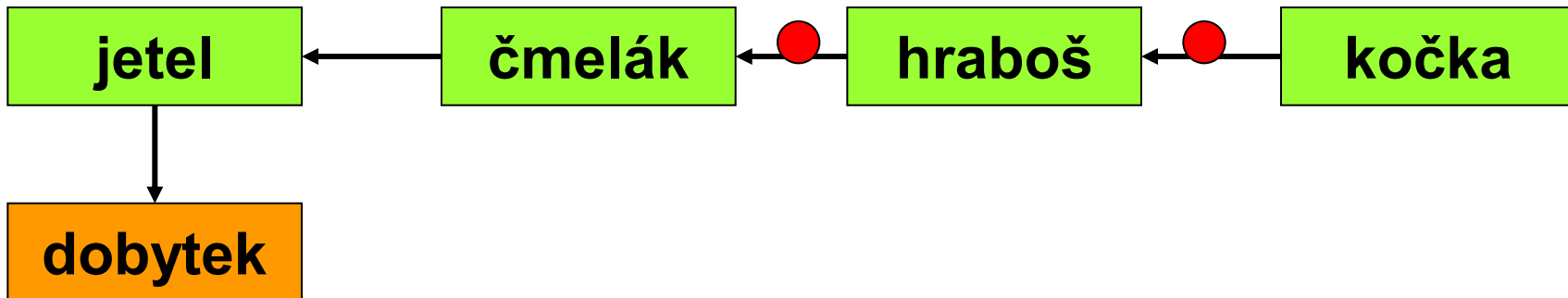
„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

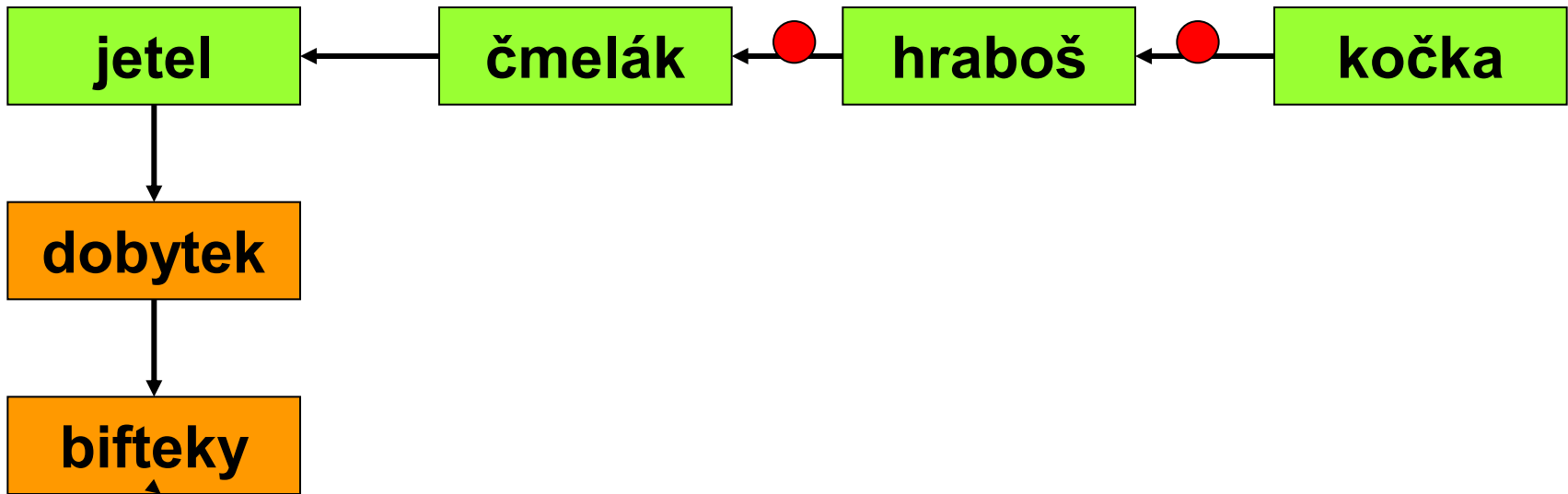
**Thomas HUXLEY
(1825 - 1895)**

**anglický lékař a
přírodovědec**

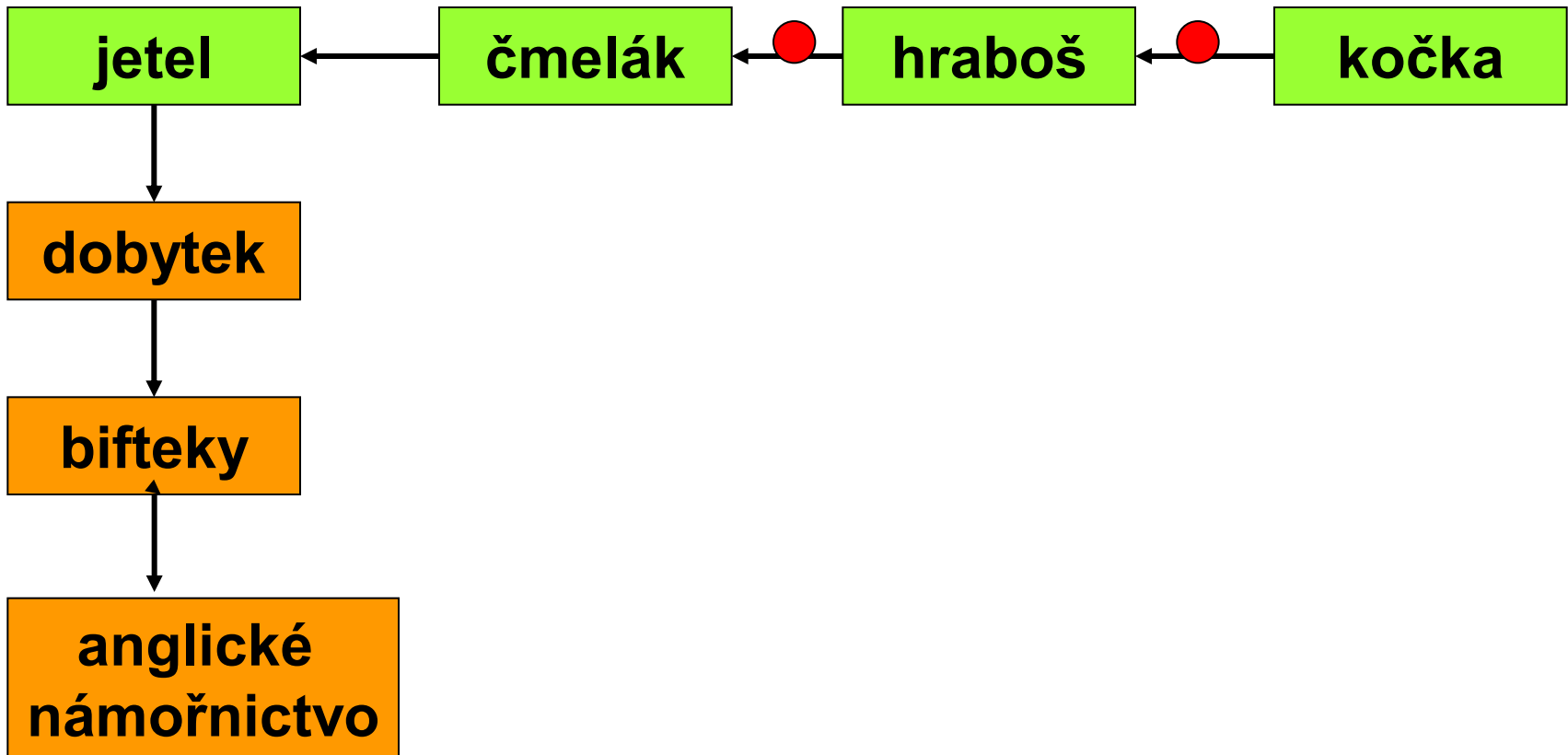
„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

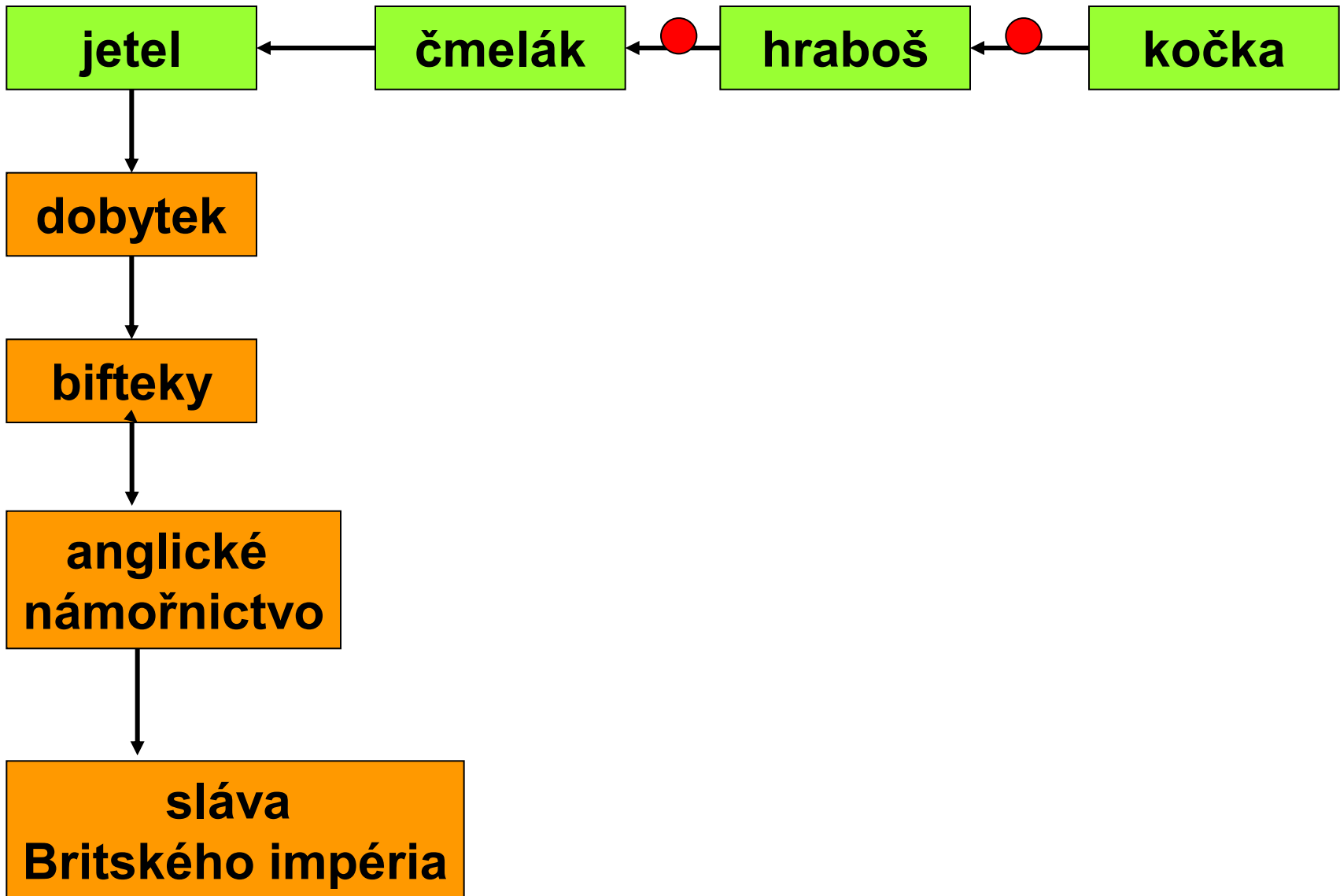
„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

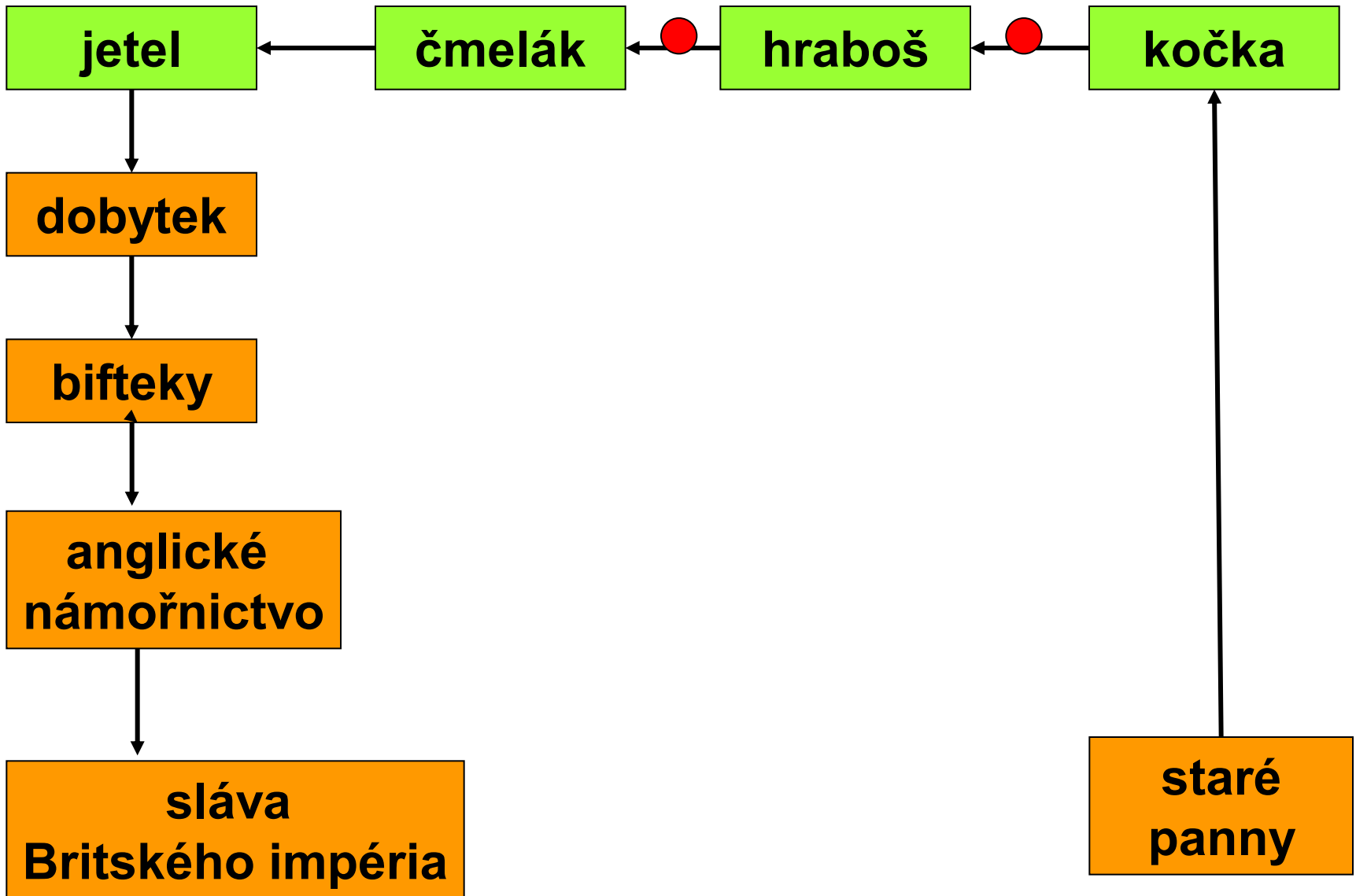
„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

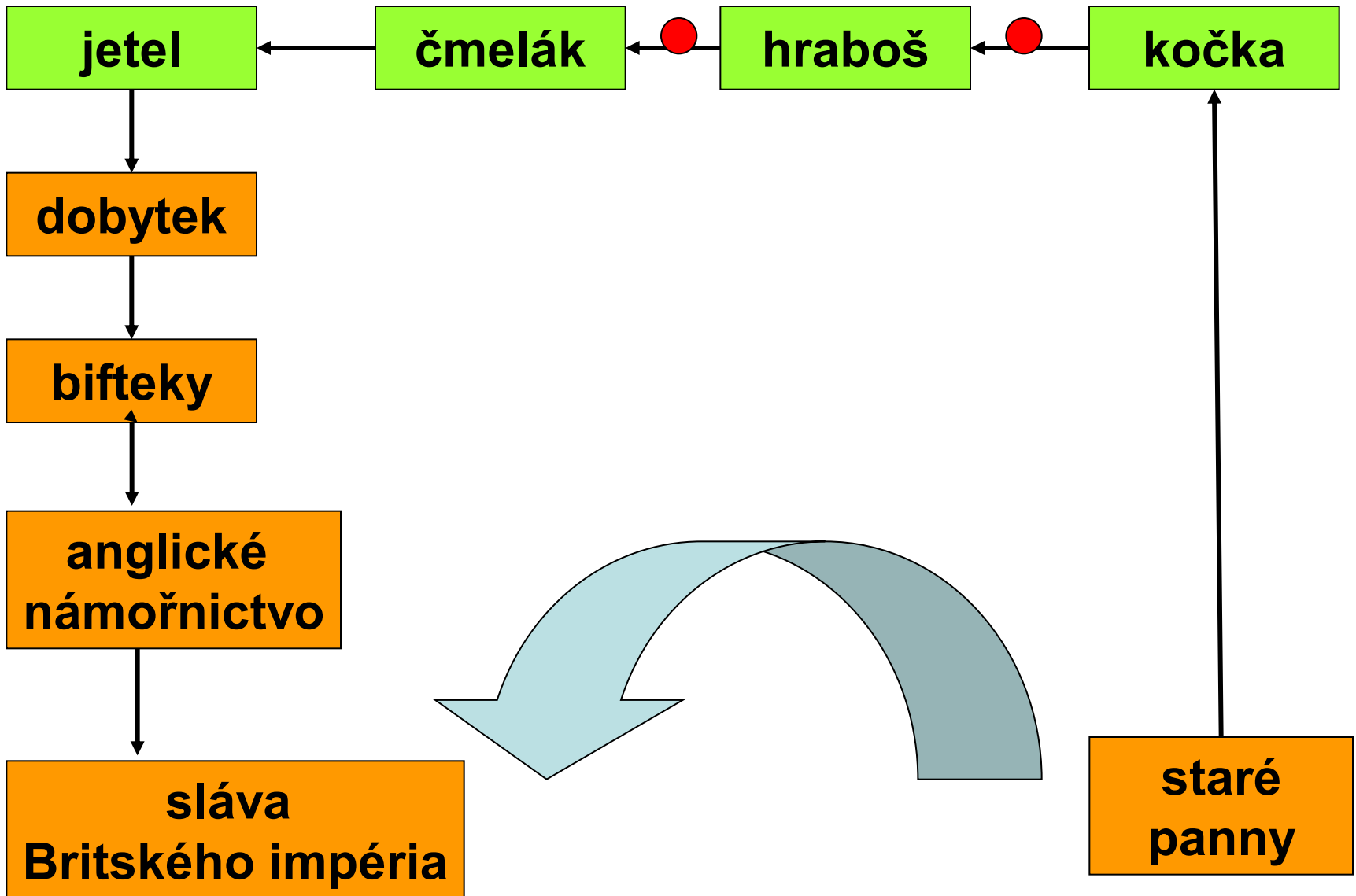
„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

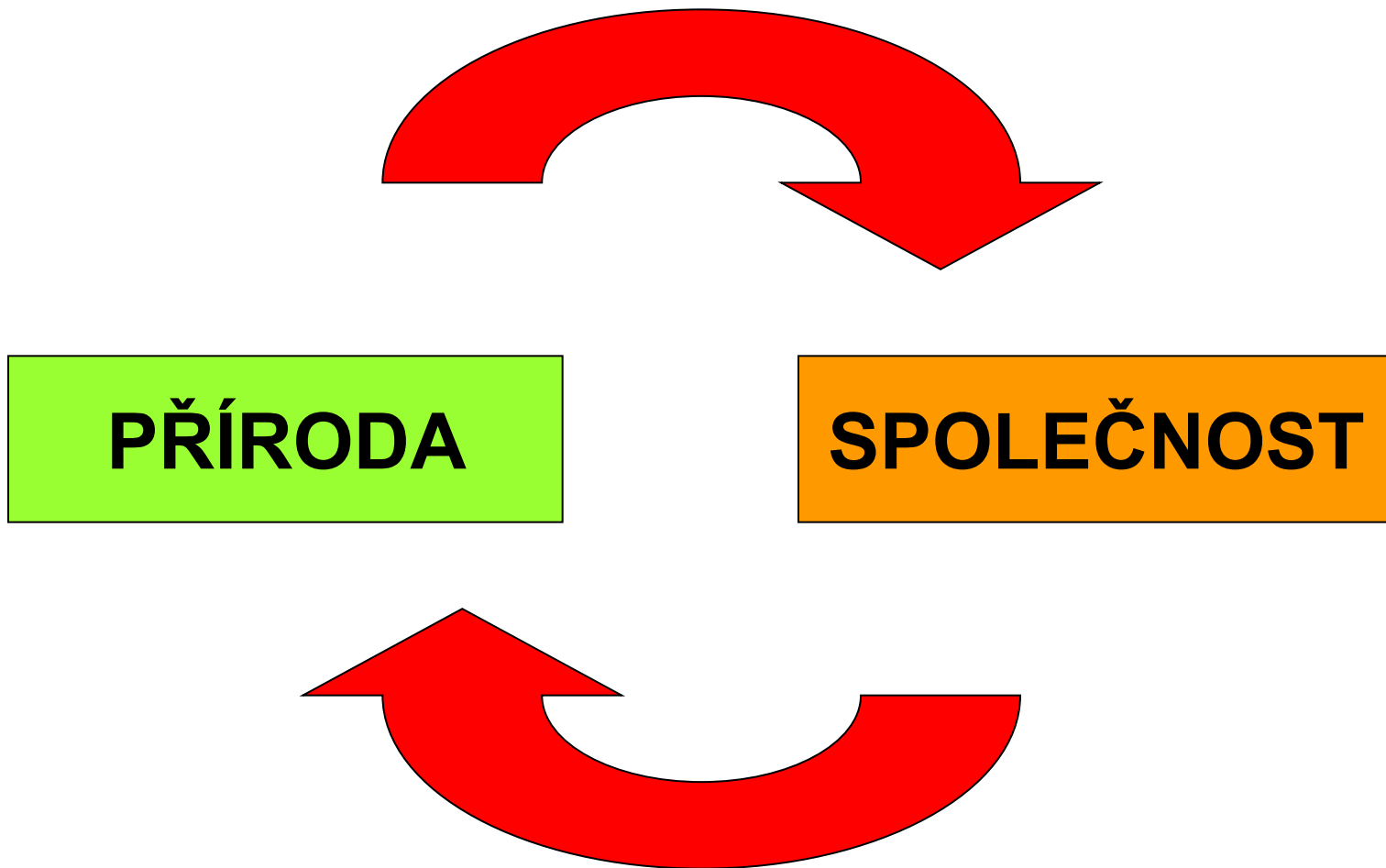

„všechno souvisí se vším“

PRINCIP KOMPLEXNOSTI

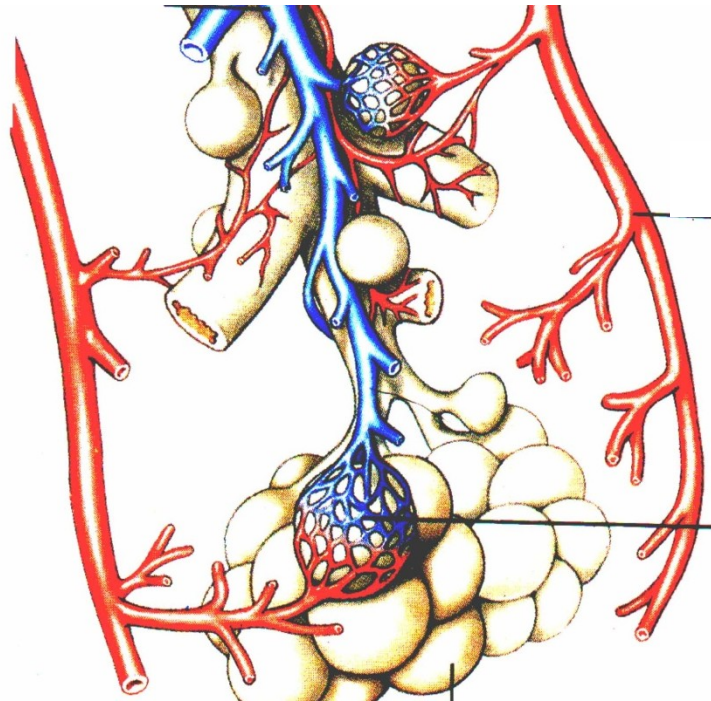
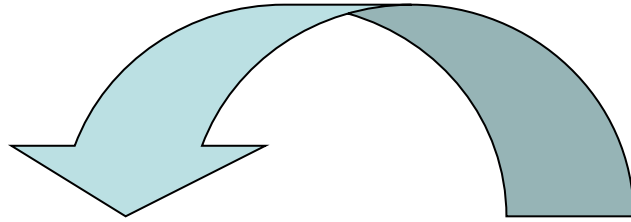

„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

kyslík

„PRVNÍ EKOLOGICKÝ PRINCIP“

kontaminace

SYSTEM – DEFINICE A VLASTNOSTI

DEFINICE SYSTÉMU

= soubor pravidelně na sebe působících a vzájemně na sobě závislých složek, které tvoří jeden celek

VLASTNOSTI SYSTÉMU

- celek je víc než součet částí

VLASTNOSTI SYSTÉMU

- celek je víc než součet částí
- stupňovité (hierarchické) uspořádání

VLASTNOSTI SYSTÉMU

- celek je víc než součet částí
- stupňovité (hierarchické) uspořádání
- celek i jeho části se vzájemně ovlivňují

VLASTNOSTI SYSTÉMU

- **celek je víc než součet částí**
- **stupňovité (hierarchické) uspořádání**
- **celek i jeho části se vzájemně ovlivňují**
- **system má vstup a výstup a s okolím si vyměňuje energii, hmotu, informace**

DEFINICE POJMŮ

Struktura = způsob uspořádání vztahů mezi prvky systému

Vazba = hmotné, nehmotné nebo informační spojení mezi prvky systému

Zpětná vazba = vazba mezi výstupem a vstupem téhož prvku, která způsobuje, že vstup je závislý na výstupu

Chování systému = způsob reakce systému na podněty z okolí

1.4 PRAVDĚPODOBNOSTNÍ PŘÍSTUP

RIZIKO

RIZIKO

Riziko = pravděpodobnost, že za dané situace dojde ke škodlivému (negativnímu) působení na hodnocený systém

RIZIKO

Riziko = pravděpodobnost, že za dané situace dojde ke škodlivému (negativnímu) působení na hodnocený systém

ekotoxikologie vychází z hodnocení rizik

Výsledek ekotoxikologického průzkumu:
toxikant (T) bude mít na biologický systém (B)
za daných podmínek s pravděpodobností α
definovaný vliv

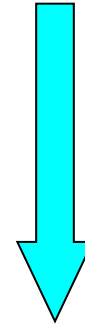
Co je škodlivé?

Základní problém:

-co je škodlivý vliv pro biosystém?

Organizační úrovně:

- organismus**
- populace**
- ekosystém**

roste neurčitost odpovědi

Co je škodlivé

V praxi:

za negativní vliv budou považovány všechny změny současného stavu, které se projeví ve struktuře , v toku energie, koloběhu hmoty, řízení nebo vývoji ekosystému, kromě změn plynoucích z přirozeného vývoje a přirozené variability

POTENCIÁL

POTENCIÁL:

= souhrn možností a schopností něco udělat

POTENCIÁL

POTENCIÁL:

= souhrn možností a schopností něco udělat

Příklady ve všech fázích hodnocení:

- způsobilst toxikantů k vyvolání účinku**
- způsobilst biosystému k přijetí účinku**
- způsobilst místa k depozici látek**
- způsobilst místa k fotolýze látky**
- aj.**

1.5 HODNOCENÍ EXPOZICE A ÚČINKU

OSNOVA HODNOCENÍ RIZIKA

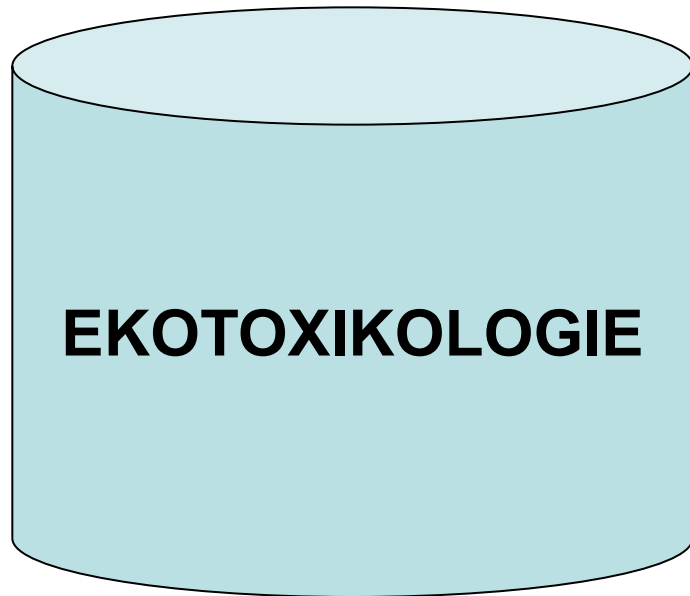
OSNOVA HODNOCENÍ RIZIKA

**METODIKA HODNOCENÍ RIZIKA
= ZÁKLADNÍ PŘÍSTUP V EKOTOXIKOLOGII**

ZÁKLADNÍ KROKY:

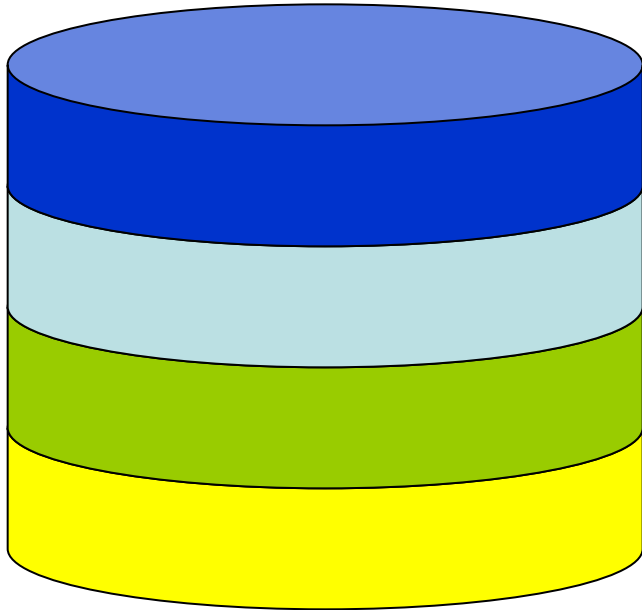
- 1. DEFINICE PROBLÉMU (hodnocení nebezpečnosti)**
- 2. HODNOCENÍ EXPOZICE**
- 3. HODNOCENÍ ÚČINKU**
- 4. CHARAKTERISTIKA RIZIKA**

ROZDĚLENÍ EKOTOXIKOLOGIE

ROZDĚLENÍ EKOTOXIKOLOGIE

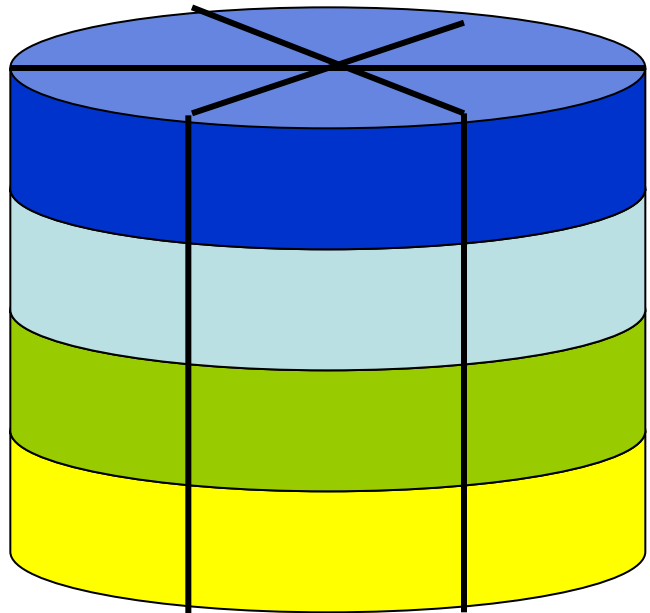
OBECNÉ DISCIPLÍNY

- **hodnocení nebezpečnosti**
- **hodnocení expozice**
- **hodnocení účinku**
- **charakterizace rizika**

ROZDĚLENÍ EKOTOXIKOLOGIE

TAXONOMICKÉ TŘÍDĚNÍ

ROZDĚLENÍ EKOTOXIKOLOGIE

TAXONOMICKÉ TŘÍDĚNÍ

Např.:

dioxiny

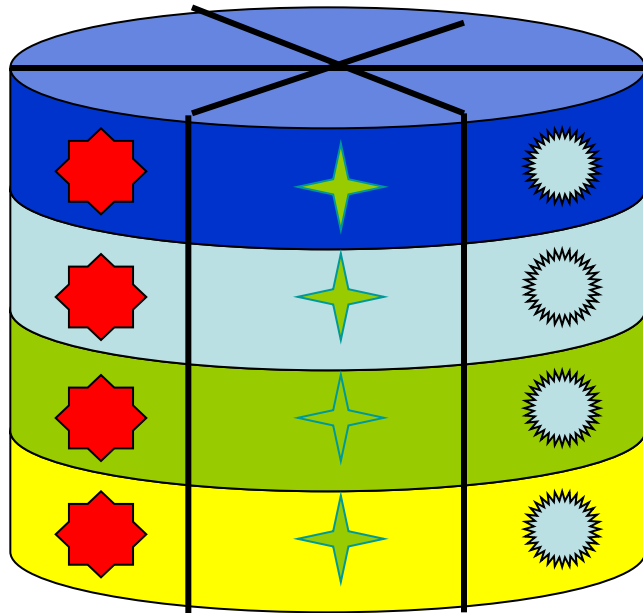

těžké kovy

pesticidy

.....

1.6

EVOLUČNÍ PŘÍSTUP

CHEMICKÝ BOJ

Chemický boj

= běžná součást vztahu mezi organismy

CHEMICKÝ BOJ

Chemický boj

= běžná součást vztahu mezi organismy

Chemické látky z pohledu jedince:

☐ vlastní – součástí jeho metabolismu

☐ cizí = xenobiotika – všechny ostatní

⇒ každý organismus obklopen cizími látkami

⇒ nutnost vytvořit si obranné mechanismy

CHEMICKÝ BOJ

Xenobiotika vytvořená člověkem:

= v principu stejný problém jako od jiných druhů

**⇒ využívání stejných obranných mechanismů
vytvořených během evoluce**

VYLUČOVACÍ SOUSTAVA

VS

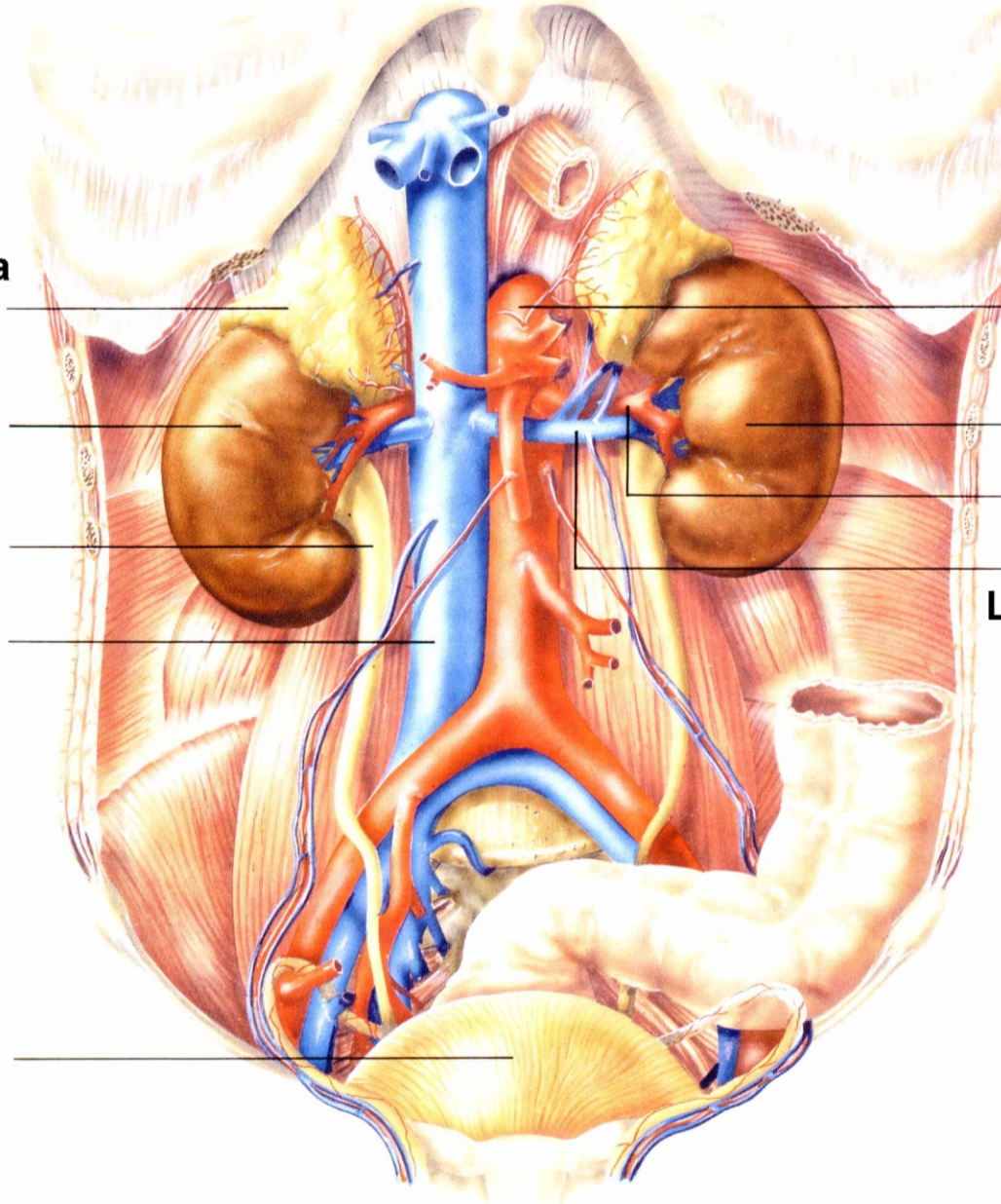
Nadledvina

Ledvina

Močovod

Dolní
dutá žíla

Močový
měchýř

Aorta

Ledvina

Ledvinná
tepna

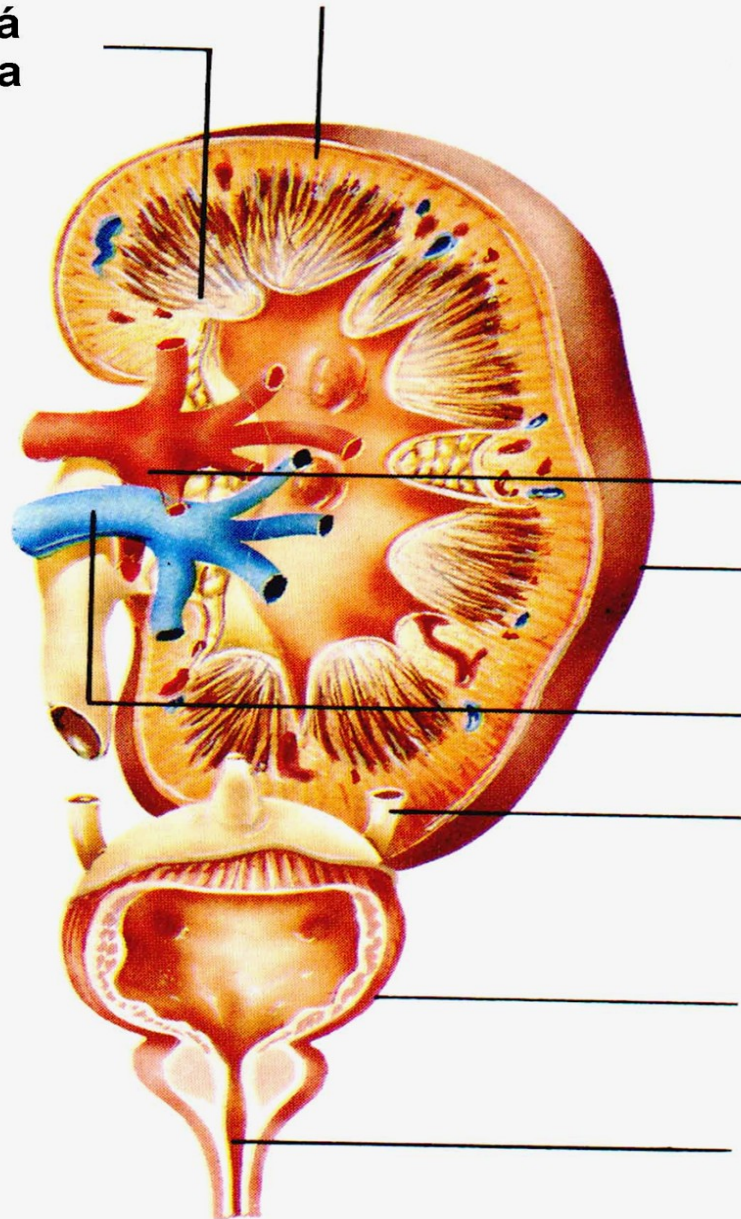
Ledvinná
žíla

ŘEZ LEDVINOU

VS

Ledvinná
pyramida

Ledvinná kůra

Ledvinná tepna

Ledvinné pouzdro

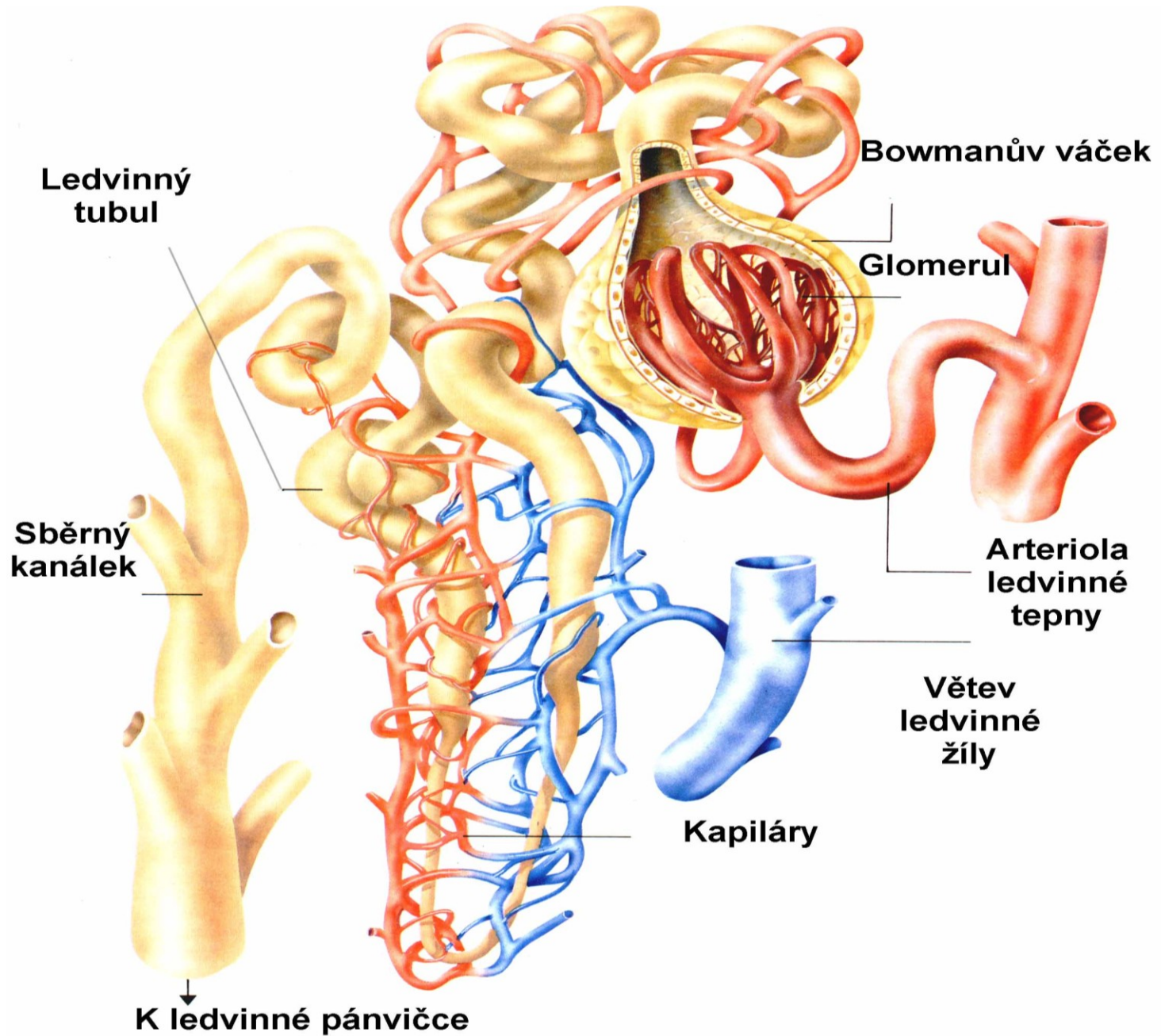
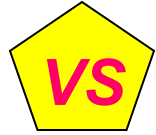
Ledvinná žíla

Močovod

Močový měchýř

Močová trubice

NEFRON

CHEMICKÝ BOJ

2 základní bojové způsoby využívání látek:

- obrana
- útok

Stručný přehled rozdělený na:

- mikroorganismy + houby
- rostliny
- živočichy

LÁTKY PRODUKOVANÉ MIKROORGANISMY

Mikrobiální toxiny

- u většina mikroorganismů
- př.:
Clostridium botulinum – botulinotoxin
Bacillus anthracis – snět' slezinná

vodní květ sinic

vodní květ sinic

Antibiotika

= chemické látky vylučované organismy k potlačení růstu mikroorganismů

fytoncidy – antibiotika produkovaná vyššími rostlinami

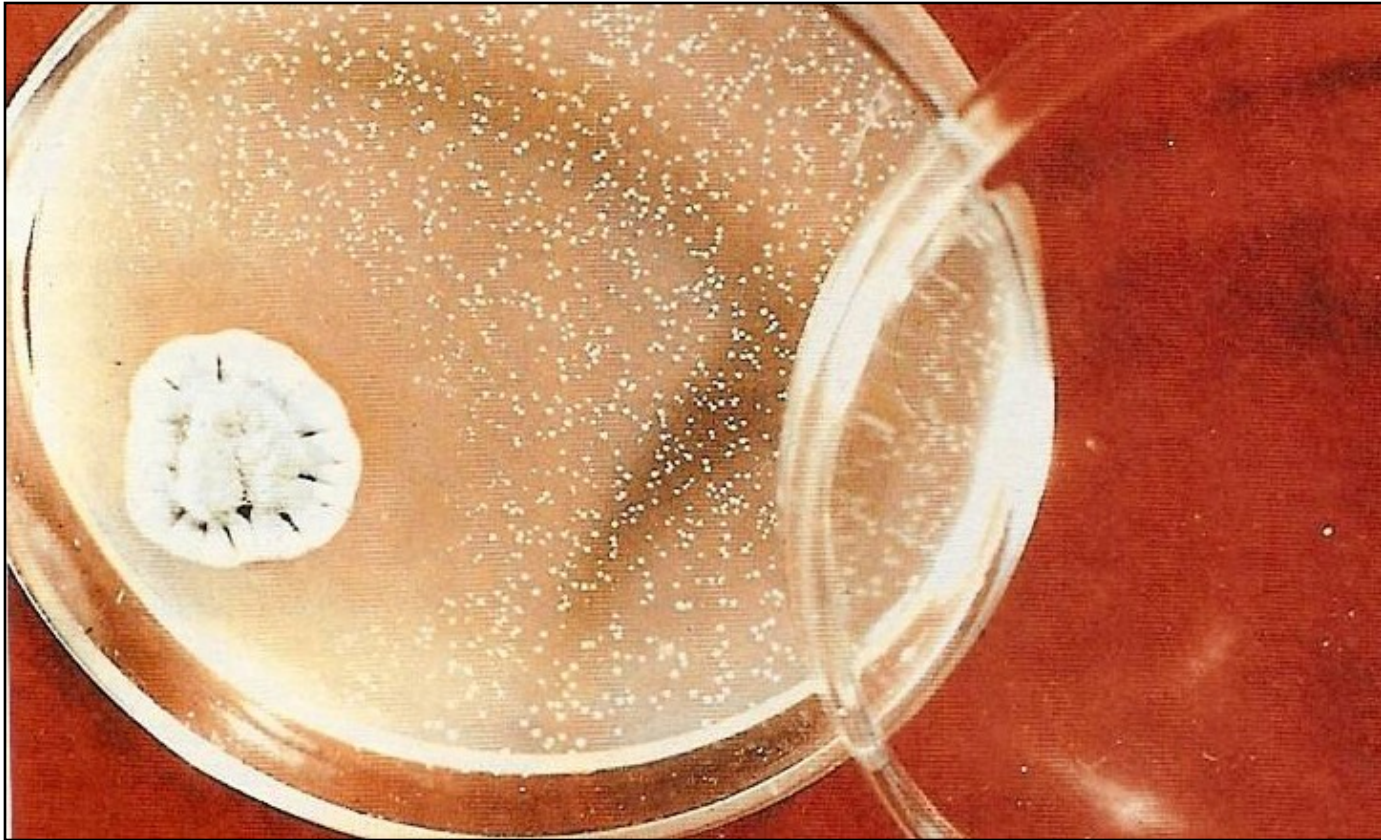
Alexander Fleming

Alexander Fleming

1928

St. Mary's Hospital, Londýn

kolonie bakterie *Staphylococcus aureus* a plísně *Penicillium chrysogenum*

Alexander Fleming

(1881 – 1955)

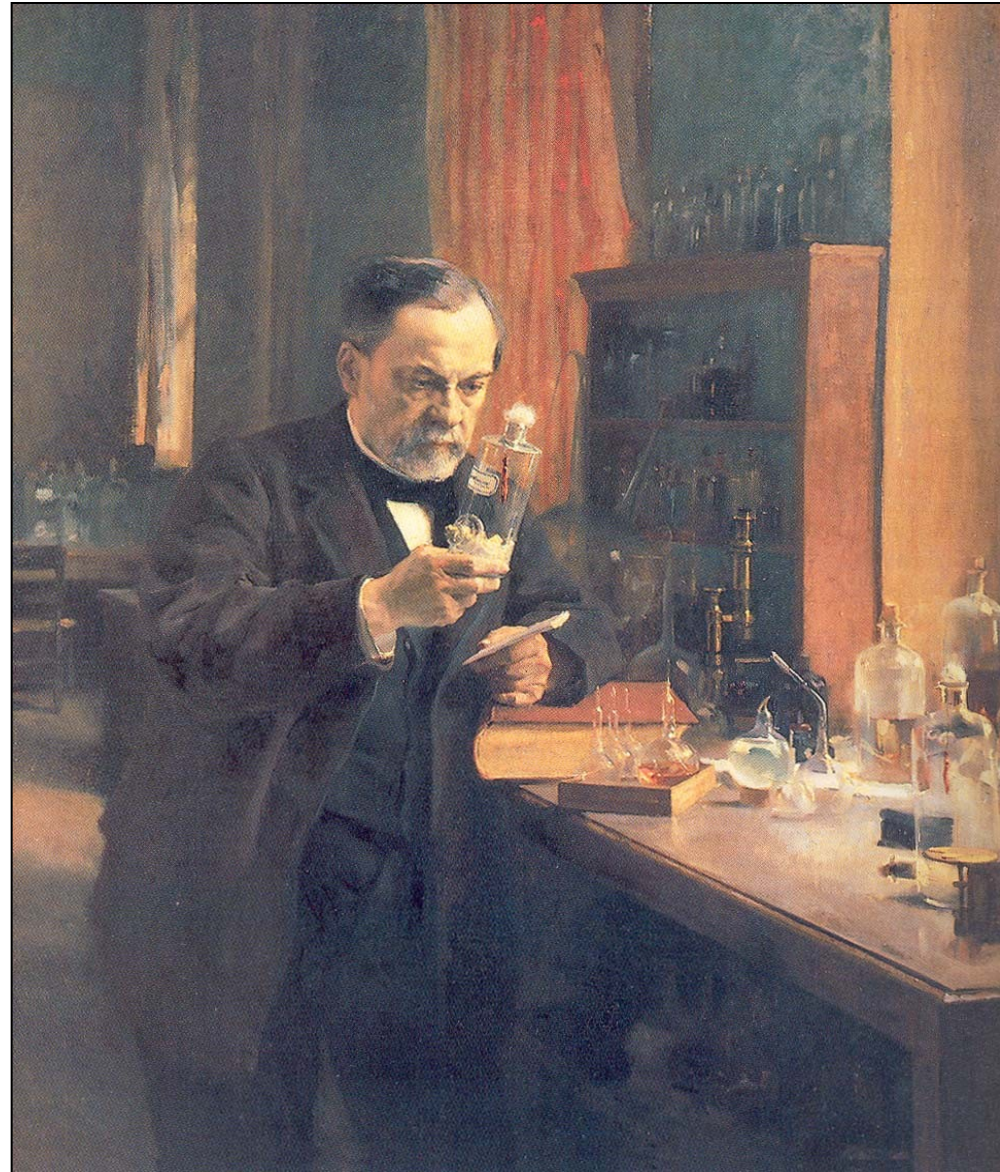
- ☐ skotský bakteriolog**
- ☐ objevitel prvního antibiotika - 1928**
- ☐ praktická využitelnost – na základě prací
E. Chain, H. Florey 1940**
- ☐ nositel Nobelovy ceny (1945)**

LOUIS PASTEUR

1822 – 1895

francouzský chemik
a mikrobiolog

- průkopník antiseptiky
(studie a základy
bakteriologie)
- objevil očkování
proti vzteklině a
sněti slezinné
- objev pasterizace

LOUIS PASTEUR

**1874 – úvodní řeč L. Pasteura
v Akademii lékařských věd v Paříži**

„Kdybych, pánové, měl čest být chirurgem jako vy, každý nástroj bych před použitím protáhl plamenem.

LOUIS PASTEUR

**1874 – úvodní řeč L. Pasteura
v Akademii lékařských věd v Paříži**

„Kdybych, pánové, měl čest být chirurgem jako vy, každý nástroj bych před použitím protáhl plamenem.

Kdybych měl čest být chirurgem, umýval a dezinfikoval bych si před operací pečlivě ruce a neužíval bych ani vaty, ani obvazů, které nebyly předem důkladně vystaveny vzduchu ohřátému na 130 až 150 stupňů.

LOUIS PASTEUR

**1874 – úvodní řeč L. Pasteura
v Akademii lékařských věd v Paříži**

„Kdybych, pánové, měl čest být chirurgem jako vy, každý nástroj bych před použitím protáhl plamenem.

Kdybych měl čest být chirurgem, umýval a dezinfikoval bych si před operací pečlivě ruce a neužíval bych ani vaty, ani obvazů, které nebyly předem důkladně vystaveny vzduchu ohřátému na 130 až 150 stupňů.

Kdybych měl čest být chirurgem, nepoužíval bych při operaci vodu, která nebyla očištěna zahřátím na 110 až 120 stupňů“

LOUIS PASTEUR

**1874 – úvodní řeč L. Pasteura
v Akademii lékařských věd v Paříži**

„Kdybych, pánové, měl čest být chirurgem jako vy, každý nástroj bych před použitím protáhl plamenem.

Kdybych měl čest být chirurgem, umýval a dezinfikoval bych si před operací pečlivě ruce a neužíval bych ani vaty, ani obvazů, které nebyly předem důkladně vystaveny vzduchu ohřátému na 130 až 150 stupňů.

Kdybych měl čest být chirurgem, nepoužíval bych při operaci vodu, která nebyla očištěna zahřátím na 110 až 120 stupňů“

.... pískot a nesmírný povyk mu byly odpovědí.

LÁTKY PRODUKOVANÉ ROSTLINAMI

OCHRANA PROTI BÝLOŽRAVCŮM

Alkaloidy

- dusíkaté látky vesměs se silnými účinky na organismus
- č. makovité: mák setý, vlašovičník větší
- č. dýmnivkovité: dýmnivka dutá
- č. lilkovité: rulík zlomocný, blín černý, durman obecný
- č. pryskyřníkovité: oměj šalamounek
- č. liliovité: ocún jesenní

Glykosidy

- lehce se štěpící esterové deriváty cukrů
- dělení podle složení – gl. kyanovodíkové, antrachinonové, fenolové aj.
- velká množství glykosidů mají zástupci č. pryskyřníkovitých, vikvovitých, svlačcovitých, tolejšovitých

- např. glykosidy s účinky na srdeční sval
hlaváček jarní, náprstník červený, konvalinka vonná

Saponiny

- látky podobné glykosidům, při třepání s vodou silně pění
- ve vyšších koncentracích – rozrušují červené krvinky (hemolýza)
- podráždění žaludeční a střevní sliznice

- mydlice lékařská, divizna velkokvětá, prvosenka jarní, jehlice trnitá

Silice

- směsi těkavých, často vonných látek
- především terpeny a jejich deriváty
- č. hluchavkovité, růžovité, mrkvovité, vavřívovité
- zvláštní skupinou jsou furokumariny
- kumarin a jeho deriváty – antagonisté vitamínu K, snižují srážlivost krve
- č. mrkvovité, vikvovité

Medvídek koala

a

blahovičník manový

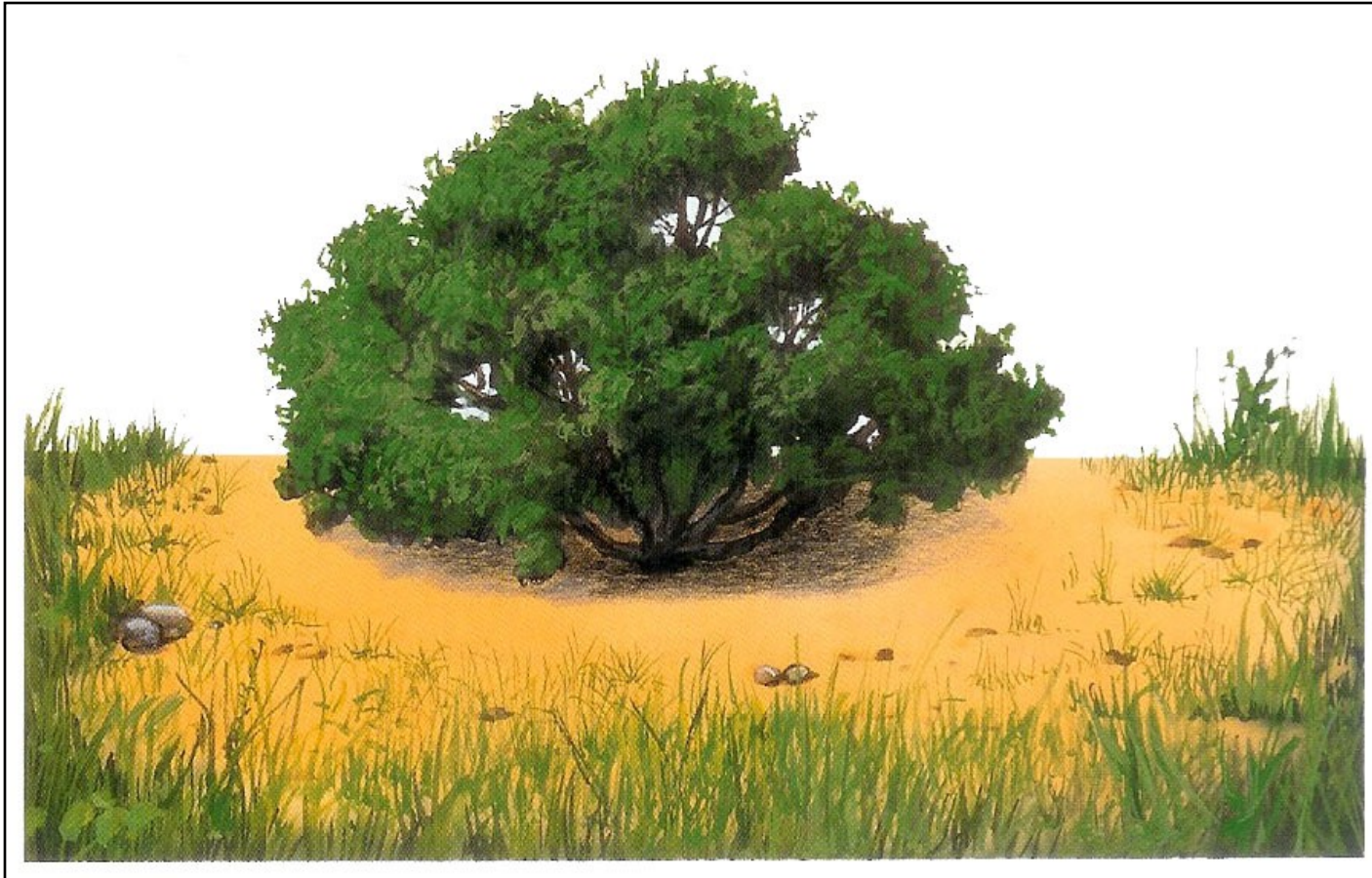

Rostlinné toxiny x pesticidy

Rostlinná látka	Mechanismus účinku	analogické pesticidy
pyrethriny	Na – kanál na axonální membráně	Pyrethroidy DDT
dikumarol	Antagonista vitamínu K (protisrážlivé účinky krve)	Warfarin
fysostigmin	Inhibitor cholinesterázy	Karbamátové insekticidy
nikotin	Nikotinový receptor pro acetylcholin	Neonikotinové insekticidy

ALELOPATIE

Alelopatie

dub (*Quercus coccifera*)

BOROVICE VEJMUTOVKA

BOROVICE VEJMUTOVKA

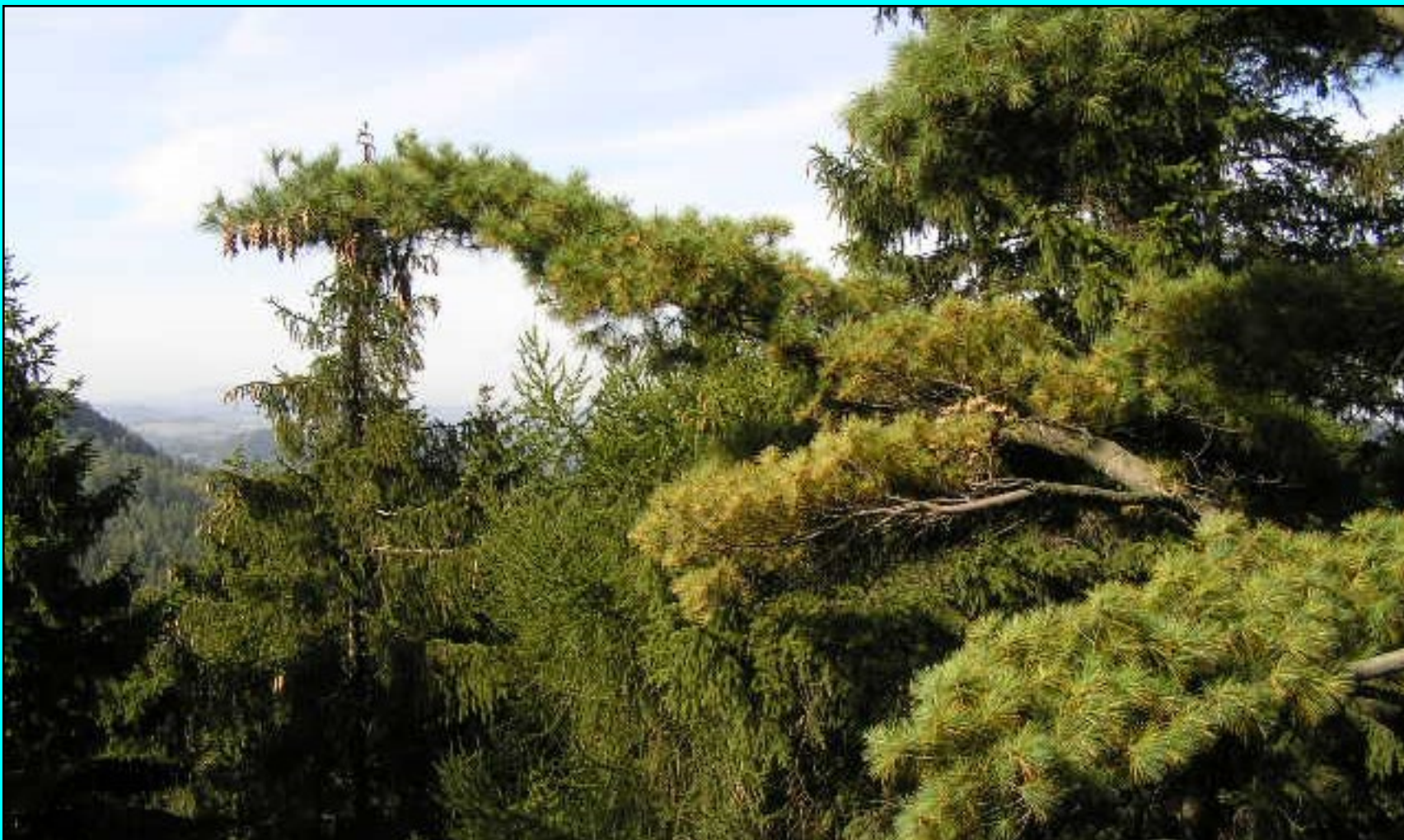
Národní park České Švýcarsko

BOROVICE VEJMUTOVKA

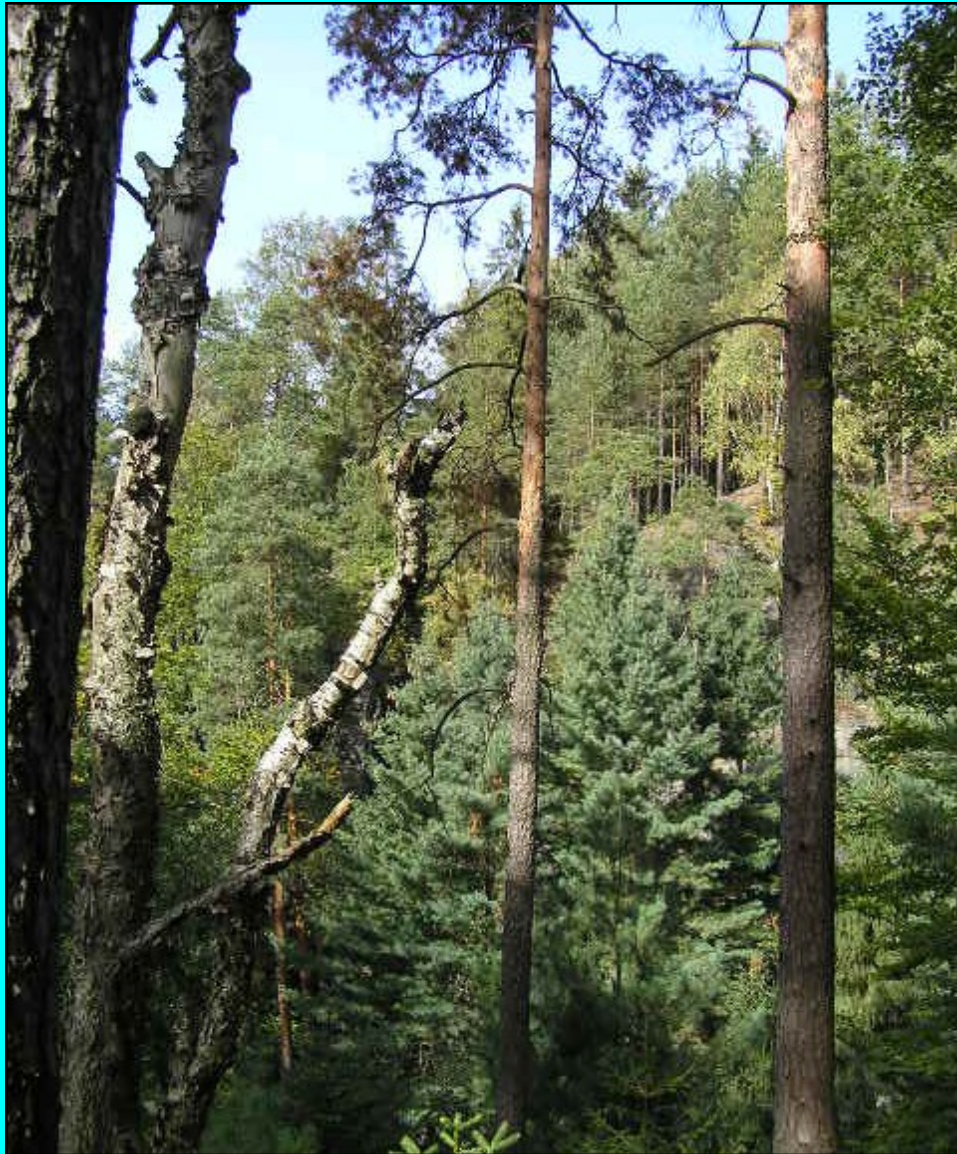
- **latinský název**
Pinus strobus L.
- **původ – východní oblast Severní Ameriky**
- **do Evropy dovezena r. 1705 – lord Weymouth**

BOROVICE VEJMUTOVKA

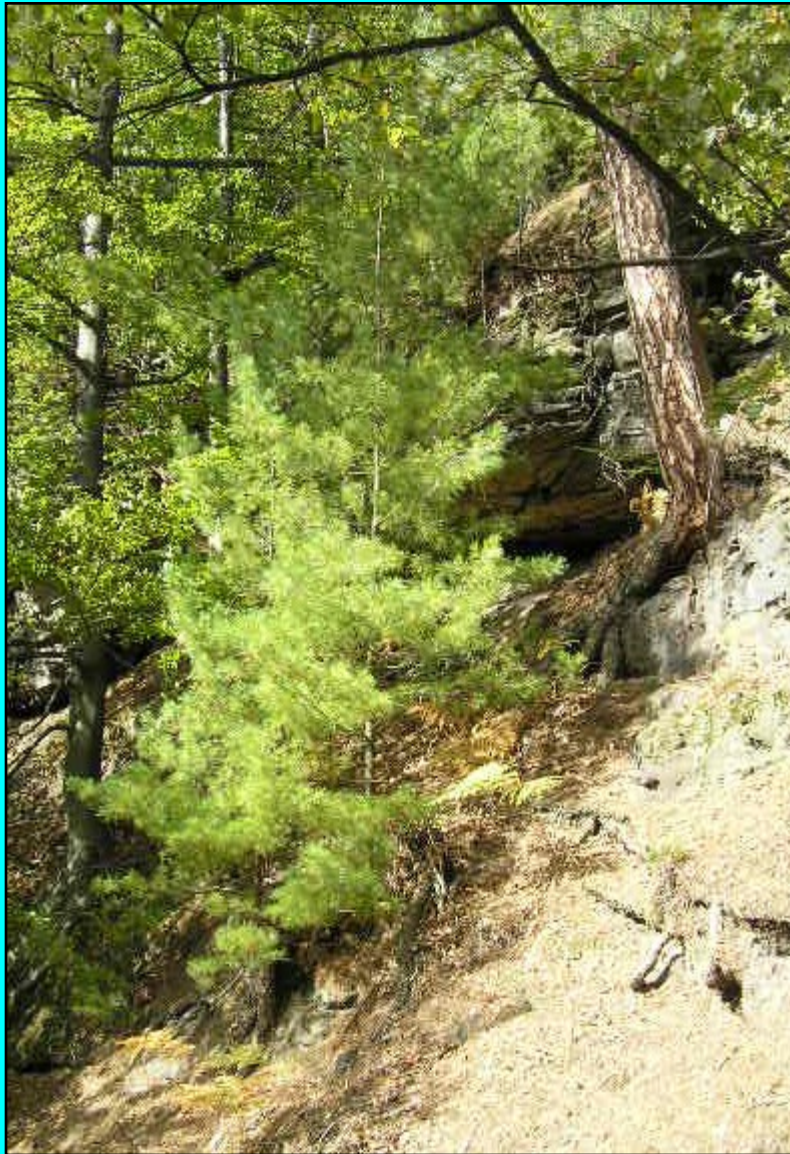
- jehlice ve svazcích po 5, délka 10 – 15 cm
- převislé úzké šišky

BOROVICE VEJMUTOVKA

invazní dřevina, vytlačuje borovici lesní

BOROVICE VEJMUTOVKA

výskyt ve všech věkových stádiích

BOROVICE VEJMUTOVKA

kácení vejmutovky na území národního parku

BOROVICE VEJMUTOVKA

kácení vejmutovky na území národního parku

LÁTKY PRODUKOVANÉ ŽIVOČICHY

OBRANA

Jedovaté látky :

- v žahavých buňkách – medúzy, mořští plži
- v kůži – obojživelníci – bufotoxiny, batrachotoxiny
- v ostnech – ryba ropušnice
- v mase – ryby čtverzubci (*Fugu vermicularis*) – tetrodoxin

OBRANA

Jedovaté látky :

- v žahavých buňkách – medúzy, mořští plži
- v kůži – obojživelníci – bufotoxiny, batrachotoxiny
- v ostnech – ryba ropušnice
- v mase – ryby čtverzubci (*Fugu vermicularis*) – tetrodoxin

Doprovázeno výraznými barevnými nebo morfologickými znaky – výstražné zbarvení

Chemická obrana je především tam, kde chybí rychlost pohybu (pro únik).

OBRANA

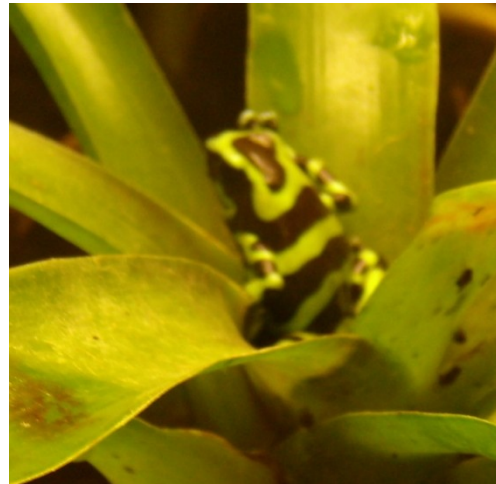
Žáby č. pralesničkovité (*Dendrobatidae*)

- **vysoce účinné toxiny produkované kožními žlázami**
- **patří k nejsilnějším živočišným jedům nebílkovinné povahy**
- **alkaloidy – přes 200 druhů**
- **působí na přenos nervového vzruchu**
- **používány jako šípový jed**

OBRANA

Žáby č. pralesničkovité (*Dendrobatidae*)

- vysoce účinné toxiny produkované kožními žlázami
- patří k nejsilnějším živočišným jedům nebílkovinné povahy
- alkaloidy – přes 200 druhů
- působí na přenos nervového vzruchu
- používány jako šípový jed

OBRANA

Žáby č. pralesničkovité (*Dendrobatidae*)

- vysoce účinné toxiny produkované kožními žlázami
  - patří k nejsilnějším živočišným jedům nebílkovinné povahy
  - alkaloidy – přes 200 druhů
  - působí na přenos nervového vzruchu
  - používány jako šípový jed
-
- nejsilnější batrachotoxiny žab r. *Phyllobates*
  - pralesnička strašná (*Phyllobates terribilis*) vyloučí až 2 mg jedu = smrtelná dávka pro 20 000 labor. myší
pro 10 lidí

ÚTOK

Jedovaté látky využívány k lovu kořisti:

- pavouci
- štíři
- hmyz (vosy, včely,...)
- hadi
- rejsci (jedovaté sliny)

ÚTOK

Jedovaté látky využívány k lovu kořisti:

- pavouci
- štíři
- hmyz (vosy, včely,...)
- hadi
- rejsci (jedovaté sliny)

Většina jedů na ochromení a usmrcení kořisti jsou neurotoxiny.

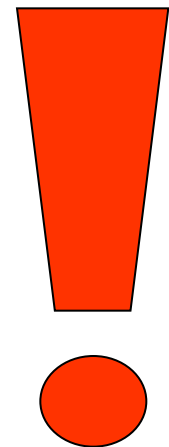
Nervová soustava je dobrým cílem pro chemické zbraně.

Rovněž většina komerčních insekticidů jsou rovněž neurotoxiny.

CHEMICKÝ BOJ

Účinek všech látek vyrobených člověkem musí být vždy posuzován v kontextu dlouhé evoluční historie přirozené chemické války mezi organismy na Zemi.

Posuzování vlivů na životní prostředí

Centrum pro výzkum
toxických látek

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Inovace tohoto předmětu je spolufinancována
Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem
České republiky

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Inovace tohoto předmětu je spolufinancována Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky